

**МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ КЕРІВНИХ КАДРІВ КУЛЬТУРИ І
МИСТЕЦТВ**

Кафедра мистецтвознавчої експертизи

На правах рукопису

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня магістр

на тему:

**ЕВАКУАЦІЯ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ
У РАЗІ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ**

Виконала здобувач вищої освіти
Курсу II

Групи МПЗ-27-24

Спеціальності:

027 «Музеєзнавство, пам'яткознавство»
(код) (назва)

Охріменко Марина Святославівна
(ПІБ здобувача вищої освіти)

Керівник доктор історичних наук, доцент
(науковий ступінь керівника)

Бойко-Гагарін Андрій Сергійович
(ПІБ керівника)

Рецензент: Ph.D. з історії та археології
(науковий ступінь рецензента)

Ліхолєтов Ярослав Володимирович
(ПІБ рецензента)

Допустити до захисту

Протокол засідання кафедри

від «__» _____ 20__ р. № _____

Завідувач кафедри мистецтвознавчої експертизи

(_____) С. Б. Руденко
(підпис) (ініціали, прізвище)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ	9
1.1. Історичний досвід евакуації культурних цінностей	9
1.2. Законодавство України та міжнародна нормативно-правова база щодо збереження культурних цінностей під час збройних конфліктів.....	17
1.3. Методологічна та джерельна база дослідження.....	24
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТЕХНІЧНІ АСПЕКТИ ЕВАКУАЦІЇ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ.....	30
2.1. Етапи та планування евакуації культурних цінностей.....	30
2.2. Методи пасивного збереження культурних цінностей на місці.....	44
2.3. Сучасні технології та інструменти в процесі збереження культурних цінностей.....	47
РОЗДІЛ 3. ДОСВІД УКРАЇНИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ЗАХИСТУ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ	57
3.1. Аналіз досвіду евакуації та збереження культурних цінностей в Україні у 2014-2022 рр.....	57
3.2. Аналіз досвіду евакуації та збереження культурних цінностей в Україні у 2022-2025 рр.....	63
3.3. Розробка практичних рекомендацій для вдосконалення законодавства України щодо збереження культурних цінностей.....	75
ВИСНОВКИ	79
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	81

АНОТАЦІЯ

Охріменко М. С. Евакуація та збереження культурних цінностей у разі збройного конфлікту – Кваліфікаційна наукова робота на правах рукопису. Робота на здобуття наукового ступеня магістра за спеціальністю 027 «Музеєзнавство, пам'яткознавство». – Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв. – Київ, 2025.

Дослідження кваліфікаційної наукової роботи присвячено комплексному аналізу теоретико-правових, історичних та організаційно-технічних засад евакуації та збереження культурних цінностей у разі збройного конфлікту. Особлива увага приділена осмисленню досвіду України в період військової агресії 2014-2025 років. У роботі проаналізовано міжнародну нормативно-правову базу, зокрема положення Гаазької конвенції 1954 року та її Протоколів. Виявлено, що, незважаючи на міжнародні зобов'язання, до 2022 року в Україні існували системні прогалини у превентивному плануванні та організаційно-технічній готовності до масової евакуації культурних цінностей. Розкрито сутність історичного досвіду евакуації, а також детально проаналізовано сучасні методи пасивного збереження та роль цифрових технологій як важливого інструменту віртуального збереження та документування втрат. Здійснено аналіз досвіду України у 2022-2025 роках, який підтвердив необхідність єдиної системи обліку, браку спеціалізованих сховищ та загострення проблеми незаконного примусового переміщення цінностей окупаційними силами. У результаті дослідження розроблено практичні рекомендації для вдосконалення законодавства України щодо збереження культурних цінностей.

Ключові слова: культурні цінності, збройний конфлікт, евакуація, Гаазька конвенція, діджиталізація, воєнні злочини, національне законодавство.

SUMMARY

Okhrimenko M. S. Evacuation and Preservation of Cultural Property in Case of Armed Conflict – Qualifying Research Paper as a Manuscript. Paper for the Degree of Master in Specialty 027 “Museum Studies, Monument Studies”. – National Academy of Culture and Arts Management. – Kyiv, 2025.

The research of the qualifying scientific paper is devoted to a comprehensive analysis of the theoretical and legal, historical, and organizational-technical principles for the evacuation and preservation of cultural property in the event of armed conflict. Particular attention is paid to understanding Ukraine's experience during the period of military aggression from 2014 to 2025. The master's thesis analyzes the international regulatory framework, particularly the provisions of the 1954 Hague Convention and its Protocols. It was found that, despite international obligations, systematic gaps existed in Ukraine before 2022 in preventive planning and organizational-technical readiness for the mass evacuation of cultural property. The essence of the historical experience of evacuation is revealed, and a detailed analysis of modern methods of passive preservation and the role of digital technologies as an important tool for virtual preservation and documentation of losses is provided. The analysis of Ukraine's experience in 2022-2025 was carried out, which confirmed the need for a unified accounting system, the lack of specialized repositories, and the aggravation of the problem of illegal forced displacement of property by occupying forces. As a result of the research, practical recommendations for improving Ukraine's legislation regarding the preservation of cultural property were developed.

Keywords: cultural property, armed conflict, evacuation, Hague Convention, digitalization, war crimes, national legislation.

ВСТУП

Культурні цінності – це не просто предмети минулого чи об’єкти матеріальної спадщини, це жива пам’ять народу, його ідентичність і фундамент національної самосвідомості. Вони втілюють у собі унікальний історичний досвід, естетичні досягнення та духовні надбання, які формують колективну свідомість і зв’язок поколінь. Збереження цих цінностей є універсальним гуманітарним імперативом і важливим завданням для будь-якої цивілізованої держави, оскільки їхня втрата є безповоротною втратою частини світової історії та національної ідентичності.

Актуальність цієї магістерської роботи є надзвичайно високою, оскільки вона безпосередньо пов’язана з викликами, що постали перед Україною внаслідок повномасштабної збройної агресії російської федерації. Дослідження присвячене важливому для самобутності та майбутнього української нації питанню: евакуації, збереження та захисту культурних цінностей в умовах воєнного часу. Систематизація та аналіз унікального досвіду, отриманого Україною протягом 2022-2025 років, є життєво необхідними для розробки ефективних механізмів мінімізації втрат культурної спадщини, застосування міжнародного права та планування відновлення.

Мета роботи полягає в комплексному дослідженні та теоретичному обґрунтуванні міжнародно-правових, національних та організаційних засад евакуації і збереження культурних цінностей, а також у розробці практично орієнтованих рекомендацій для вдосконалення системи їхнього захисту.

Для досягнення цієї мети поставлені такі **завдання**, які структурують усе дослідження:

- проаналізувати міжнародно-правову базу щодо захисту культурних цінностей (зокрема, Гаазьку конвенцію 1954 року);
- дослідити національне законодавство України, що регулює питання евакуації та збереження;

- встановити та систематизувати організаційно-управлінські механізми, застосовані в Україні під час збройної агресії 2022-2025 років;
- з'ясувати виклики та проблеми, з якими зіткнулися музейні та архівні установи в процесі евакуації;
- розробити конкретні, практично орієнтовані рекомендації щодо вдосконалення законодавчої бази та алгоритмів дій для підвищення ефективності системи захисту.

Об'єкт дослідження – система евакуації, збереження та захисту культурних цінностей в умовах збройного конфлікту.

Предмет дослідження – організаційно-правові та практичні аспекти реалізації механізмів евакуації та забезпечення схоронності культурних цінностей України в період збройної агресії 2022-2025 років.

Джерельною основою дослідження є використання джерел різних типів, що включають міжнародні конвенції, національні закони та підзаконні акти, а також значний корпус наукових публікацій та статей у медіа з історії евакуації, збереження культурних цінностей, діяльності музеїв в умовах війни та джерела, які були надані організаторами під час безпосереднього стажування у сфері захисту культурної спадщини в умовах кризи, що проходило у червні 2025 року у Франції, тренінгу-інтенсиву «Порятунок культурної спадщини під час війни: стабілізація пошкоджених колекцій», який відбувався 28 червня 2025 року в Київській державній академії декоративно-прикладного мистецтва і дизайну імені Михайла Бойчука, та воркшопу “Ukrainian Heritage Digitization and Dissemination Initiative” – спільного проекту науково-дослідної лабораторії «Архаїка» та CyArk (США), що проходив у жовтні 2025 року у Кракові (Польща).

Методи дослідження, використані в магістерській роботі, були обрані з огляду на необхідність комплексного аналізу як нормативно-правової бази, так і унікального практичного досвіду України. Дослідження спирається на дві основні групи методів: загальнонаукові та спеціальні. Серед загальнонаукових методів ключове місце займають аналіз, який дозволяє розкласти складну

систему захисту культурних цінностей на окремі елементи для детального вивчення міжнародних конвенцій, національних законів та практичних кейсів; синтез, необхідний для подальшого об'єднання отриманих даних у цілісні висновки та розробки комплексних рекомендацій; а також системно-структурний метод, що застосовується для розгляду організаційної та правової системи захисту як єдиного, взаємопов'язаного механізму. До спеціальних методів, важливих для цього дослідження, належать формально-юридичний метод, який використовується для точного тлумачення змісту та сфери застосування норм міжнародного та національного права, що регулюють евакуацію, та порівняльно-правовий метод, який дає змогу зіставити український досвід та законодавство зі світовими стандартами і міжнародними договорами та конвенціями, як-от Гаазька конвенція 1954 року, для обґрунтування пропозицій щодо вдосконалення української системи захисту культурних цінностей.

Магістерська робота є самостійною науковою працею автора, усі результати одержані безпосередньо здобувачем.

Наукова новизна роботи полягає в комплексному узагальненні та аналізі практичного досвіду евакуації та захисту культурних цінностей, отриманого Україною у 2022-2025 роках, що не має аналогів у сучасній науковій літературі. Ключовим елементом новизни є не лише теоретичне осмислення міжнародно-правових та національних засад евакуації та захисту культурних цінностей, а й розробка конкретних, практично орієнтованих рекомендацій для вдосконалення законодавчої бази та організаційних механізмів.

Апробація основних положень наукового дослідження здійснювалася у вигляді доповідей на конференціях:

- Музеї на передовій: трансформація, стійкість та нова роль інституцій пам'яті в умовах війни (Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю «Інституції національної пам'яті та глобальне

партнерство в збереженні культурної спадщини», 21-23 серпня 2025 р., м. Одеса);

- Евакуація музейних предметів в умовах воєнного стану: виклики та можливі шляхи вирішення (X Міжнародна науково-практична конференція «Музеї та реставрація у контексті збереження культурної спадщини: актуальні виклики сучасності», 18-19 вересня 2025 р., м. Київ);

- Майбутнє грошей у контексті збереження культурної спадщини та європейської інтеграції (II Міжнародна наукова конференція «Money & Banking: історія та майбутнє грошей», 18-19 вересня 2025 р., м. Київ).

Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ

1.1. Історичний досвід евакуації культурних цінностей

Захист культурної спадщини є фундаментом функціонування будь-якої національної держави, виступаючи основним маркером історичної пам'яті, колективної ідентичності та цивілізаційної тяглості. В умовах глобальної нестабільності та зростання кількості збройних конфліктів і гуманітарних криз питання захисту об'єктів культурної спадщини та музейних предметів від знищення, пошкодження та незаконного переміщення набуває ключового значення.

Історичний досвід евакуації культурних цінностей демонструє, що переміщення та захист національної спадщини є важливим елементом забезпечення її збереження в умовах збройних конфліктів та інших катастроф. Досвід попередніх епох, зокрема масштабні руйнування та втрати, спричинені світовими війнами ХХ століття, підкреслює необхідність ґрунтовного вивчення превентивних заходів.

Великий тлумачний словник сучасної української мови подає таке визначення евакуації – це «організоване вивезення людей, підприємства, установ та різних матеріальних цінностей з небезпечної місцевості під час війни, стихійного лиха і т. ін.» [6, с. 335].

У Кодексі цивільного захисту України евакуація визначається як «організоване виведення чи вивезення із зони надзвичайної ситуації або зони можливого ураження населення, якщо виникає загроза його життю або здоров'ю, а також матеріальних і культурних цінностей, якщо виникає загроза їх пошкодження або знищення» [26]. Таким чином, українське законодавство чітко включає культурні цінності до об'єктів, які підлягають захисту шляхом евакуації.

На міжнародному рівні евакуація культурних цінностей розглядається як тимчасовий, превентивний захід, спрямований на виконання обов'язку

держави щодо забезпечення максимального збереження національної спадщини від наслідків війни.

Розглянемо детальніше історичний досвід евакуації культурних цінностей на території України, зокрема, під час Другої світової війни. Так, у своїй праці Галицька Ю. [9] здійснила комплексний розгляд функціонування музейної мережі України напередодні початку німецько-радянської війни, а також проаналізувала хід та результати вивезення музейних зібрань у східні області СРСР. Авторка констатує, що за роки радянської влади в УРСР була створена широка музейна мережа. Наприклад, на початок 1939 р. функціонувало 115 музеїв різної спеціалізації (зокрема, історичні, художні, краєзнавчі). До червня 1941 р. їхня кількість зросла. Зазначається, що фонди багатьох українських музеїв були винятково цінними, містили унікальні історичні пам'ятки та археологічні матеріали, які зберігалися переважно в історичних та краєзнавчих музеях.

Під час Другої світової війни масштабні заходи з евакуації музейних, архівних та бібліотечних фондів були вжиті у багатьох країнах, зокрема й на території Української РСР. Досвід того періоду свідчить про складність та неоднозначність процесу, де реальні обставини часто суттєво відрізнялися від запланованих директив, а значна частина цінностей могла бути не вивезена вчасно або втрачена внаслідок бойових дій чи розграбування окупаційними режимами [31; 32; 37; 38].

Метою евакуації завжди є запобігання знищенню, пошкодженню або викраденню культурних об'єктів, які є невід'ємною частиною ідентичності та пам'яті народу. В історії відомі численні приклади, коли окупаційні війська свідомо прагнули знищити або вивезти культурні пам'ятки, усвідомлюючи їхню роль у збереженні національної самосвідомості. Зокрема, ідеологія нацистської Німеччини підкреслювала, що «достатньо знищити пам'ятки культури народу, щоб уже в другому поколінні він припинив своє існування як нація» [18]. Це слугувало ідеологічним підґрунтям для масових грабунків та вивезення колекцій.

На початку Другої світової війни культурні установи терміново сформували списки цінностей, які підлягали евакуації подалі від зони бойових дій. Для цього була створена Рада з евакуації та розроблений триетапний план. Спочатку пріоритетно евакуювали колекції музеїв Москви та Ленінграда, використовуючи баржі та товарні поїзди. Через цей пріоритет українські музеї опинилися під загрозою, хоча їхні фонди налічували близько 3 мільйонів об'єктів [28].

Наприклад, для евакуації фондів Харківської картинної галереї транспорт не виділили взагалі. Порятунком колекції, що налічувала 35 тис. експонатів, повністю ліг на директора Петра Кривеня. Зрештою, вдалося розмістити лише 4,4 тис. експонатів в одному залізничному вагоні, що викликало значне обурення директора [31]. Умови евакуації та пакування колекцій були різними для кожного музею, залежно від екстремальних обставин воєнного часу. Додатковою проблемою стала мобілізація багатьох музейних працівників [28].

Детально розглянуто ключові події Другої світової війни в історії Києво-Печерської лаври, а саме евакуацію музейних предметів, руйнування Успенського собору, долю культурних цінностей, відродження монастиря та відновлення Лаврського заповідника в збірнику досліджень і документів «Києво-Печерська Лавра у часи Другої світової війни» [21]. Видання також доповнене багатим ілюстративним матеріалом.

Частина фондів Києва, включаючи цінності з Музею Ханенків, були направлені до Уфи (Башкирська АРСР) та Свердловська (нині – Єкатеринбург, РРФСР) [85]. Експонати Чернігівського історичного музею вивезли до Уфи та Чкалова (нині – Оренбург, РРФСР) [38]. Фонди, зокрема Одеської картинної галереї, евакуювалися маршрутом Одеса-Новоросійськ-Сталінград-Уфа [48, с. 91-94].

Дослідник С. Кот також зазначав, що серед музейних установ, евакуйованих до Уфи, був і Центральний історичний музей (ЦІМ, зараз – Національний музей історії України). Із ЦІМ було перевезено 50 ящиків (за

деякими даними – 47) з експонатами. Крім того, С. Кот стверджував про перебування в Уфі 20 (за даними збірника досліджень і документів «Києво-Печерська Лавра у часи Другої світової війни» [21] – 18) ящиків із цінностями Центрального антирелігійного музею УРСР, який відав пам'ятки архітектури Києво-Печерської лаври (ЦАРМ). Загалом, згідно з його даними, ЦАРМ евакуював кількома партіями не менше 290 ящиків, причому вага кожного коливалася від 97 до 130 кг [31; 32].

Вивезення колекцій приморських музеїв відбувалося морським шляхом, і це виявилось не менш проблематичним, ніж залізницею. Запаковані експонати тижнями залишалися в портах, де умови зберігання були вкрай несприятливими. Крім того, порти часто ставали мішенями для бомбардувань [85].

Значна частина культурних цінностей, що залишилася на окупованій території, була вивезена німецькими окупантами на Захід, переважно до Німеччини. Львівська наукова бібліотека зазнала колосальних втрат, масштаби яких ілюструють окремі наведені дані. Зокрема, німецькі окупанти вивезли значні обсяги цінностей: 3116 одиниць стародруків, а також 2374 рукописів (1611 інвентаризованих та 763 неінвентаризованих). Крім того, під час бойових дій було забрано або знищено 237 примірників карт. Фонди Бібліотеки Оссолінських та Бібліотеки Баворовських також постраждали: їхні зібрання, упаковані у 67 скринь, були вивезені двома залізничними транспортами. Серед колекцій лише Бібліотеки Оссолінеуму таким чином було втрачено 2345 рукописів, 2675 дипломів (документів, грамот), 2139 друкованих видань (інкунабул і стародруків) та 2371 рисунок [13]. Також відомо, що понад 200 творів декоративно-ужиткового мистецтва вивезли з Коломийського музею народного мистецтва Гуцульщини і Покуття ім. Й. Кобринського до Німеччини [44; 37].

Отже, як бачимо, під час Другої світової війни українські культурні цінності евакуювалися переважно на Схід – у тиллові райони СРСР, але також були вивезені на Захід німецькими окупантами. Евакуація проводилася

радянською владою і була часто неорганізованою та недостатньою, через що велика частина фондів залишилася на окупованій території. Культурні цінності з центральних, східних та південних областей УРСР вивозилися до глибокого тилу СРСР, зокрема на територію сучасних Росії та Башкортостану.

На додачу до проблем із самою евакуацією, музеї зіткнулися з іще однією загрозою – мародерами. Цінності активно розграбовувалися і таким чином значна кількість музейних експонатів опинилася у приватних колекціях по всьому світу [85].

Через швидке просування німецьких військ фонди музеїв дев'яти західних областей УРСР (Вінницької, Волинської, Дрогобицької, Житомирської, Кам'янець-Подільської, Львівської, Станіславської, Тернопільської, Чернівецької) взагалі не були евакуйовані радянською стороною. Загалом, із близько 3 мільйонів музейних експонатів по Україні вдалося вивезти лише близько 35 тисяч [32; 85].

Цікавою є історія переміщення Пересопницького Євангеліє, визначної рукописної пам'ятки староукраїнської літературної мови й мистецтва, на якій зараз під час інавгурації присягають Президенти України.

У 1938 році Терещенко С., який обіймав посаду завідуючого фондами Полтавського краєзнавчого музею, запропонував Бібліотеці академії наук прийняти на зберігання 400 стародруків та Пересопницьке Євангеліє. Проте ця передача так і не відбулася. З початком війни найцінніші експонати Полтавського краєзнавчого музею були евакуйовані до Уфи та Тюмені. Примітно, що у складеному переліку вивезеного майна Пересопницьке Євангеліє не фігурувало, і його доля знову стала неясною [47].

Набагато пізніше з'ясувалося, що рукопис все ж таки потрапив до Уфи разом із частиною музейної колекції. Імовірно, один зі співробітників у критичний момент зміг забрати лише цей один рукопис із музейної бібліотеки і сховати його у ящик, призначений для порцеляни. Саме так Пересопницьке Євангеліє було врятовано. Браїлко М., тодішній завгосп музею, забезпечив евакуацію в Уфу того, що вдалося завантажити у вагони. Бібліотеку ж вивезти

не вийшло: у 1943 році німецькі війська забрали все, що представляло цінність, а решту спалили, обливши бензином.

Після закінчення війни Пересопницьке Євангеліє повернулося не до Полтави, а до Києва, опинившись у Києво-Печерській лаврі. До професора Київського університету Маслова С. звернулася Колпакова А., завідувача фондами Києво-Печерського державного історико-культурного заповідника, з проханням допомогти ідентифікувати невідомий рукопис, отриманий з евакуації. Професор упізнав Євангеліє, яке бачив до війни у Полтаві [87]. За ініціативи Маслова С., 24 грудня 1948 року, згідно з розпорядженням Комітету у справах культурно-просвітницьких установ УРСР, Пересопницьке Євангеліє було офіційно передано на постійне зберігання у фонди відділу рукописів державної публічної бібліотеки АН УРСР (тепер це Інститут рукопису НБУВ), де воно й перебуває на державному обліку дотепер [17].

Після завершення Другої світової війни майже всі культурні цінності, вивезені нацистами з території СРСР, були передані до Москви як реституція. Ці артефакти, значна частина яких походила з України, так і не повернулися до місць свого походження. Російська федерація привласнила це реституційне надбання, посилаючись на закон від 1998 року, незважаючи на те, що цей документ теоретично мав би передбачати повернення викрадених культурних цінностей іншим колишнім республікам СРСР [18].

За даними С. Кота, серед усіх цінностей, повернутих до Радянського Союзу, близько 74% найбільш значущих культурних артефактів належали саме Україні. Точні масштаби втрат досі невідомі: не існує єдиної статистики щодо кількості експонатів, вивезених у 1941-1945 роках. Хоча Міністерство культури у 1987 році опублікувало дані про втрату приблизно 130 тисяч мистецьких цінностей під час війни, ця цифра вважається орієнтовною і може бути суттєво заниженою, оскільки справжні збитки, завдані українській культурній спадщині, досі не встановлені [31].

Евакуація культурних цінностей в умовах військових дій є однією з ключових стратегій запобігання їхнім безповоротним втратам, що

підтверджується досвідом Другої світової війни. Зокрема, досвід УРСР засвідчив, що незважаючи на вжиті заходи, зокрема переміщення частини музейних фондів, значна частка культурних цінностей була або знищена, або незаконно вивезена окупаційними силами. Дослідження архівних документів вказують на системний характер пограбування та переміщення культурного надбання, що призвело до масштабних і досі остаточно не обрахованих збитків, які торкнулися як музейних колекцій, так і архівних фондів та бібліотечних зібрань.

Досвід Франції, зокрема діяльність Рози Валан [89], став прикладом героїчного й ефективного спротиву культурним втратам: вона, працюючи кураторкою в паризькій галереї Же-де-Пом, яка була перетворена на нацистський пункт збору викрадених шедеврів, таємно вела детальний облік усіх переміщень творів мистецтва, їхніх оригінальних власників, а також місць призначення у Німеччині, ризикуючи власним життям, і ця інформація після визволення зіграла вирішальну роль у поверненні понад 45 000 художніх об'єктів законним власникам і державним колекціям, підкреслюючи, що індивідуальна самовідданість та ретельна документація є незамінними складовими успішної реституції. Цей контрастний досвід, від масштабних, неконтрольованих втрат до цілеспрямованого обліку та повернення, наголошує на критичній необхідності заздалегідь розроблених, гнучких планів евакуації, які включають не лише фізичне переміщення, а й створення резервних цифрових копій інвентарних списків, а також міжнародну співпрацю для відстеження та забезпечення недоторканності культурної спадщини.

Резонансні випадки викрадення чи втрати музейних експонатів привертали неабияку увагу громадськості, спонукаючи до обговорення шляхів забезпечення їхньої безпеки та недоторканності. Інтерес до долі світової спадщини проникав навіть у локальну пресу, стаючи предметом детального висвітлення.

Так, українська газетна преса часів російської імперії активно висвітлювала резонансні події музейного життя за кордоном [5]. Зокрема, читачі газети «Аккерманское Слово» протягом 1913-1914 років мали змогу детально стежити за історією викрадення, розслідування та повернення всесвітньо відомої картини Леонардо да Вінчі «Джоконда» з Лувру. Так, газета повідомляла про арешт Вінченцо Перуджіа у Флоренції, який сам зізнався у викраденні шедевру. Згодом кременчуцька газета «Южанинь» інформувала про можливу причетність до справи російських громадян, якими цікавилася паризька прокуратура. Повернення «Джоконди» до експозиції Лувру стало подією світового масштабу і справжнім святом для публіки, про що також свідчили повідомлення «Южанина», фіксуючи величезну кількість відвідувачів музею. Крім того, вітчизняна преса не оминала увагою Лувр і в роки війни, висвітлюючи процеси порятунку та збереження його цінних колекцій. Наприклад, газета «Южанинь» розповідала про евакуацію найцінніших експонатів, включно з Венерою Мілоською та «Моною Лізою» («Джокондою»), на південь Франції до Тулузи, де їх планували виставити у місцевому музеї.

Таким чином, історичний досвід евакуації культурних цінностей періоду Другої світової війни демонструє низку ключових уроків та системних викликів, які залишаються актуальними для сьогодення. Зокрема, було виявлено критичну важливість заздалегідь розроблених, гнучких та забезпечених ресурсами планів евакуації, єдиної системи обліку та пріоритезації, а також особистої відданості музейних працівників. Досвід Української РСР, що включав хаотичну радянську евакуацію на Схід та сплановане нацистське пограбування із вивезенням на Захід, яскраво ілюструє, що захист культурної спадщини є не лише логістичною, а й ідеологічною та політичною проблемою. Масштабні та часто безповоротні втрати культурного надбання, спричинені світовими війнами, стали каталізатором для формування міжнародно-правових механізмів його захисту. Усвідомлення загрози, яка постала перед усім світовим спадком, лягло в основу розробки та

ухвалення Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року та двох її Протоколів. Трагічна історична практика слугує незаперечною теоретико-правовою підставою для аналізу та вдосконалення сучасних норм, які будуть розглянуті в наступних підрозділах.

1.2. Законодавство України та міжнародна нормативно-правова база щодо збереження культурних цінностей під час збройних конфліктів

Системний характер втрат культурної спадщини під час збройних конфліктів, особливо в контексті Другої світової війни, актуалізував необхідність розробки ефективних міжнародних механізмів для її захисту. Усвідомлення катастрофічних наслідків воєнних дій для світової культурної спадщини стало рушійною силою для формування універсальних правових норм, спрямованих на запобігання знищенню та незаконному переміщенню рухомих і нерухомих культурних цінностей. Саме тому з метою гарантування їх збереження навіть в умовах найбільших військових загроз було створено ключові багатосторонні договори та конвенції.

Правове регулювання захисту культурних цінностей на міжнародному рівні закріплено у Гаазькій конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року та двох Протоколах до неї [90; 63; 14]. Ці документи вперше у світовій практиці об'єднали норми, що зобов'язують держави-учасниці готувати охорону культурних цінностей ще в мирний час, зокрема шляхом вжиття заходів, які вони вважають необхідними для захисту від наслідків збройного конфлікту (стаття 3). Хоча Конвенція прямо не містить детальних інструкцій щодо евакуації, вона створює міжнародно-правову базу для її необхідності та забороняє реквізицію рухомих культурних цінностей на окупованій території, а також вимагає повернення незаконно вивезених об'єктів після припинення воєнних дій [64].

Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 року [90], розроблена під егідою ЮНЕСКО, стала першою міжнародною угодою, що об'єднала правові норми щодо охорони культурної

спадщини у світовому масштабі. Конвенція визначає три групи об'єктів під правовою охороною (рухомі та нерухомі пам'ятки, місця їхнього зберігання, центри зосередження цінностей) і встановлює:

- обов'язок поважання: Договірні Сторони зобов'язуються поважати культурні цінності, утримуючись від будь-яких ворожих актів проти них та їх використання у військових цілях, що може призвести до їхнього руйнування (стаття 4);

- обов'язок охорони: держави повинні готувати охорону цінностей ще у мирний час, а також запобігати та припиняти будь-які акти крадіжок, грабежів, незаконного привласнення чи вандалізму (статті 3, 4);

- розпізнавальний знак: запровадження єдиного міжнародного символу – Блакитного щита – для позначення культурних цінностей, що перебувають під захистом.

Доповнюють та розширюють положення Конвенції Перший Протокол 1954 року, що зобов'язує Сторони запобігати вивезенню культурних цінностей з окупованих територій та забезпечувати їхнє повернення [64], та Другий Протокол 1999 року, який удосконалює механізми захисту, зокрема, вводить категорію «посиленої охорони» для цінностей, що мають найбільше значення для людства, та встановлює посилену кримінальну відповідальність за серйозні порушення [14, статті 10, 15].

Україна ратифікувала Гаазьку конвенцію 1954 року та Перший Протокол до неї у 1957 році. Важливим кроком стало прийняття Верховною Радою України Закону про приєднання до Другого Протоколу 1999 року у квітні 2020 року [62]. Це свідчить про поглиблення інтеграції національного права в міжнародну систему захисту культурної спадщини, особливо на тлі збройної агресії.

При цьому Коваль Д. підкреслює [23], що хоча інститут контролю за виконанням Гаазької конвенції 1954 року (щодо захисту культурних цінностей під час збройного конфлікту) є вкрай важливим для цієї сфери, його фактична ефективність залишається низькою. Вчений зазначає, що механізм цього

контролю викликав сумніви щодо практичного застосування ще на етапі обговорення, а після набрання Конвенцією чинності застосовувався лише епізодично/в обмеженій кількості випадків.

Серед інших міжнародних документів, що стосуються захисту культурних цінностей, слід виділити Конвенцію ЮНЕСКО про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності (1970). Значним фактором, що сприяв ухваленню Конвенції, стало масове несанкціоноване вилучення та вивезення культурних надбань. Ця проблема була особливо гострою у країнах, які зазвичай називають «третім світом» і які є колицями давніх цивілізацій. Ця Конвенція охопила основні аспекти міжнародного публічного права стосовно незаконного обігу культурних цінностей і була ратифікована із заявою Указом Президії ВР УРСР № 5396-ХІ від 10.02.1988 р. [63].

Детально про ключові аспекти та компетенцію національних судів у контексті Конвенції ЮНЕСКО 1970 року описав Ребриш А. [65].

Нікосійська конвенція Ради Європи, спрямована на боротьбу зі злочинами проти культурних цінностей, була ратифікована українським парламентом 25 лютого 2025 року [79]. Це рішення, підкріплене ухваленням відповідних законів, значно зміцнює правову базу України для ефективної боротьби зі зловмисниками, які нищать культурну спадщину. Конвенція встановлює кримінальну відповідальність за низку незаконних дій, зокрема за нелегальне вивезення, проведення незаконних археологічних розкопок та інші порушення стосовно культурних цінностей, надаючи Україні потужний міжнародний інструмент захисту.

На національному рівні правове регулювання здійснюється, насамперед, Конституцією України, яка гарантує збереження історичної та культурної спадщини [29, стаття 54].

Спеціальне законодавство включає:

- Закон України «Про музеї та музейну справу» [57], що регулює суспільні відносини у сфері музейної справи, визначає правові, економічні,

соціальні засади створення і діяльності музеїв України та особливості наукового формування, вивчення, обліку, зберігання, охорони і використання Музейного фонду України, його правовий статус. Цей Закон поширюється на всі види музеїв та заповідників у частині їх музеєфікації, а також обліку, зберігання та використання, охорони, консервації, реставрації музейних предметів, музейних колекцій та предметів музейного значення;

- Закон України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» [51], що регулює відносини, пов'язані з вивезенням, ввезенням та поверненням культурних цінностей, і спрямований на охорону національної культурної спадщини та розвиток міжнародного співробітництва України у сфері культури;

- Кримінальний кодекс України (ККУ) [33] встановлює відповідальність за злочини проти культурної спадщини, зокрема, ст. 438 ККУ (воєнні злочини, розграбування національних цінностей на окупованій території) та ст. 298 ККУ (Незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини);

- підзаконні та нормативні акти, що приймаються Кабінетом Міністрів України та профільним міністерством (Міністерством культури України) для регулювання питань евакуації, обліку та забезпечення фізичного захисту цінностей в умовах воєнного стану, що є оперативною імплементацією міжнародних зобов'язань.

У редакції станом на лютий 2025 року Українським державним інститутом культурної спадщини було оновлено Збірник нормативно-правових актів [19], що охоплює систематизовану нормативно-правову базу пам'яткоохоронної галузі, яка регулює питання, що стосуються виявлення, збереження, захисту та популяризації національної культурної спадщини України. Цей оновлений збірник нормативно-правових актів охоплює найширший спектр відповідних документів, він включає як міжнародні угоди, так і національні законодавчі акти, зокрема закони, укази, постанови та накази.

Основна мета цього видання – не лише систематизувати чинні правові норми у сфері охорони пам'яток, але й популяризувати законодавчі стандарти щодо виявлення, збереження та захисту нерухомих об'єктів культурної спадщини.

Відповідно до статті 20 Закону України «Про музеї та музейну справу» [57] переміщення музейних предметів Музейного фонду України здійснюється відповідно до Положення про Музейний фонд України. Статтею 26 Закону України «Про музеї та музейну справу» передбачено, що здійснення контролю за переміщенням музейних предметів Музейного фонду України належить до повноважень центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сферах культури та мистецтв (наразі – Міністерство культури України).

Пунктом 41-1 Положення про Музейний фонд України [50] визначено, що «у разі настання обставин непереборної сили або наявності загрози знищення, втрати, пошкодження чи руйнування музейних предметів державної частини Музейного фонду України рішення про їх передачу на постійне або тимчасове зберігання ... приймається МКСК (тепер – Міністерство культури України)». Згадаємо коротко процес утворення цього державного органу.

У 1991-1995 рр. та 2010-2019 рр. в Україні існував центральний орган виконавчої влади у сфері культури – Міністерство культури України. Подібний центральний орган виконавчої влади у 1995-2005 рр. діяв під назвою «Міністерство культури і мистецтв України», а в 2005-2010 рр. – під назвою «Міністерство культури і туризму України».

У 2019 році Міністерство культури України було ліквідовано, а його функції було передано Міністерству культури, молоді та спорту України (МКМС), створеному на базі Міністерства інформаційної політики [12]. У 2020 році новостворене міністерство було перейменовано й отримало назву Міністерство культури та інформаційної політики України [52]. У вересні 2024 року перейменовано на Міністерство культури та стратегічних комунікацій

України [59], а вже у жовтні 2025 року – знову на Міністерство культури України [60].

Необхідно згадати, що при Міністерстві культури України також функціонували окремі державні органи, основними завданнями яких була реалізація державної політики у сфері охорони культурної спадщини, це – Державна служба охорони культурної спадщини (2002-2006 рр.) та Державна служба з питань національної культурної спадщини (2006-2011 рр.).

Нині ж у структурі Міністерства культури України функціонує департамент захисту та збереження культурної спадщини (загалом 40 шт. од.).

Правове забезпечення процесу евакуації музейних предметів на території України здійснюється відповідно до чинного законодавства. Його основу становлять: Закон України «Про правовий режим воєнного стану» [61], Порядок проведення евакуації, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 30 жовтня 2013 р. № 841 [55], а також розпорядження Кабінету Міністрів України від 01 квітня 2022 року № 265-р «Про затвердження плану дій органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування під час збройної агресії російської федерації проти України» [54] та наказ Міністерства культури та інформаційної політики України від 11 серпня 2023 р. № 424 «Про внесення змін до Методичних рекомендацій щодо роботи закладів культури на підконтрольній Україні території з урахуванням безпеки відвідувачів» [53]. Ці нормативні акти деталізують механізм організованого вивезення культурних та матеріальних цінностей. Реалізація цього механізму є ключовим для захисту та збереження унікальних колекцій в умовах загрози їх знищення або пошкодження.

Тож саме Міністерство культури України в рамках повноважень є відповідальним органом за евакуацію та зберігання цінностей музеїв та заповідників, які належать до його сфери управління, та координує евакуацію з усіх музеїв країни у співпраці з обласними військовими адміністраціями, місцевою владою та працівниками музеїв.

При цьому Міністерство культури України позбавлене можливості визначити пріоритетність міст і музеїв, які потребують евакуації, оскільки рішення про евакуацію культурних цінностей з території відповідної адміністративно-територіальної одиниці приймається керівником обласної військової (державної) адміністрації. Розпорядчі акти готуються Міністерством культури України на підставі відповідного звернення обласної військової (державної) адміністрації.

Окремо варто наголосити, що відповідно до статті 4 Закону України «Про музеї та музейну справу», якщо міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені законодавством України про музеї та музейну справу, то застосовуються правила міжнародного договору [57].

Отже, міжнародна нормативно-правова база захисту культурних цінностей під час збройних конфліктів базується на Гаазькій конвенції 1954 року та її Протоколах, а також на конвенції ЮНЕСКО 1970 року та Нікосійській конвенції, які Україна ратифікувала. Національне законодавство, зокрема Конституція, закони України «Про музеї та музейну справу», «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» та Кримінальний кодекс, забезпечує внутрішній захист. Центральним органом виконавчої влади є Міністерство культури України, яке відповідає за евакуацію та збереження культурних цінностей, однак рішення про евакуацію ухвалюється обласними військовими адміністраціями, а Мінкультури лише координує виконання. Це підкреслює дворівневий механізм прийняття рішень у надзвичайних ситуаціях. Таким чином, національна правова система України, інтегруючи положення ключових міжнародних конвенцій, створює комплексний механізм для протидії загрозам культурним цінностям під час збройних конфліктів та забезпечує основу для притягнення до відповідальності за їхні руйнування.

1.3. Методологічна та джерельна база дослідження

Дослідження присвячене вивченню правових та організаційних механізмів захисту культурних цінностей України, особливо в контексті викликів, спричинених військовою агресією. Непоправна шкода, завдана об'єктам національної спадщини, актуалізує необхідність комплексного аналізу чинної системи евакуації та збереження культурних цінностей, яка функціонує на перетині міжнародних стандартів і унікального національного досвіду.

Методи дослідження обрано з огляду на необхідність комплексного аналізу як нормативно-правового поля, так і унікального українського практичного досвіду, що обумовлює їх поділ на дві основні групи: загальнонаукові та спеціальні. Серед загальнонаукових методів центральне місце займає аналіз, що використовується для декомпозиції складної системи захисту культурних цінностей, дозволяючи детально вивчити окремі елементи, як-от міжнародні конвенції, національні закони та конкретні практичні кейси. Отримані дані в подальшому інтегруються за допомогою методу синтезу, який необхідний для формування цілісних висновків та розробки комплексних рекомендацій. Крім того, застосовується системно-структурний метод, що дозволяє розглядати організаційну та правову систему захисту не як розрізнений набір норм, а як єдиний, взаємопов'язаний механізм, де кожен елемент впливає на функціонування системи в цілому. Група спеціальних методів включає формально-юридичний метод, який є ключовим для точного тлумачення змісту, меж та сфери застосування норм як міжнародного, так і національного права, що регулюють процеси евакуації. Важливим також є порівняльно-правовий метод, який дає змогу зіставити національне законодавство та унікальний український досвід з міжнародними стандартами і договорами, такими як Гаазька конвенція 1954 року, що є основою для обґрунтування пропозицій щодо вдосконалення чинної української системи захисту культурних цінностей.

Джерельна основа дослідження є комплексною та багатогранною, що забезпечує необхідну глибину і всебічність аналізу. Вона охоплює як нормативно-правові акти, що створюють основу для захисту культурної спадщини, так і емпіричні дані та практичний досвід музейних працівників, здобутий в умовах повномасштабної кризи. Зокрема, до джерел віднесено міжнародні конвенції, зокрема Гаазьку конвенцію 1954 року та відповідні протоколи, а також Конвенцію ЮНЕСКО 1970 року про незаконне ввезення, вивезення та передачу права власності на культурні цінності [63; 65]. Національна нормативно-правова база представлена Законами України «Про музеї та музейну справу» [57], «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» [51] та «Про охорону культурної спадщини» [58], Кодексом цивільного захисту [26] і Кримінальним кодексом України [33]. Організаційні аспекти евакуації регулюються Положенням про Музейний фонд України [50] та Порядком проведення евакуації КМУ [55], а також численними постановами, що стосуються діяльності Міністерства культури [12, 52, 50, 60] та наказом Міністерства культури щодо Методичних рекомендацій для закладів культури в умовах безпеки [53].

Значний корпус джерел становить наукова література – публікації та статті, присвячені історії евакуації [9, 21, 32, 48, 85], зокрема під час Другої світової війни, а також діяльності музейних установ в умовах військових дій [28, 70, 75, 83]. Важливими є також праці, що висвітлюють проблеми повернення культурних цінностей, включно з досвідом повернення «скіфського золота» [18, 31, 43, 69]. У практичному аспекті досліджено методичні рекомендації щодо збереження та пакування музейних предметів [24, 25, 27], а також інформацію про загальну кількість евакуйованих закладів культури [15, 49, 71] та міжнародну допомогу від ICOM та ALIPH [16, 74, 88]. Сучасні виклики та можливості також розкриваються через джерела, присвячені цифровізації, 3D-моделюванню та моніторингу стану культурної спадщини [3, 4, 30, 34, 66, 68, 106].

5 жовтня 2023 р. у Національному музеї декоративного мистецтва України відбулася Всеукраїнська науково-практична конференція «Музеї та мистецтво в добу війни: нові виклики і можливості». Під час роботи конференції розглядалися питання, що висвітлювали такі важливі напрямки роботи музеїв сьогодення як евакуація та убезпечення колекцій у зв'язку з російсько-українською війною, переосмислення та оновлення музейних експозицій, особливості здійснення виставкової та освітньої діяльності, міжнародна співпраця тощо. До збірника матеріалів конференції [35] увійшло 27 статей провідних фахівців з мистецтвознавства, музеєзнавства, історії та культури, що представляють музеї, заповідники, науково-дослідні інститути, вищі навчальні заклади Вінниці, Вишневого, Києва, Нових Петрівців, Сум. Вміщені у збірнику статті відкривають цікаві та цінні відомості про організацію роботи музеїв у часи великого виклику, з яким вони стикнулися у зв'язку з російською агресією. Водночас вони засвідчують, як, попри всі труднощі, музейники активно працюють, досліджують, підвищують кваліфікацію, здійснюють велику роботу із захисту, вивчення та популяризації ввірених колекцій.

18-19 вересня 2025 року в Національному банку відбулася II Міжнародна наукова конференція “Money & Banking: історія та майбутнє грошей” [56], ставши знаковою подією в рамках заходів до Дня гривні, присвячених дослідженню грошей як невід'ємної частини культурної спадщини. Метою конференції є об'єднання науковців і дослідників для поглибленого вивчення малодосліджених аспектів історії грошей та обговорення викликів і тенденцій у дизайні сучасних банкнот і монет, що слугують носіями національної ідентичності. Цей міждисциплінарний майданчик зібрав близько 70 фахівців із нумізматики, економічної історії, мистецтвознавства, мовознавства та археології з України та Європи, включаючи представників Європейського центрального банку, а також центральних банків Німеччини, Бельгії, Польщі, Латвії, Литви й Естонії. Українські науковці представили результати досліджень історії найменування

монети «шаг», а також обговорили символіку й інновації у дизайні грошей, розглядаючи грошові знаки як елементи культурної комунікації. Другий день був присвячений глибоким нумізматичним дослідженням та питанням збереження культурної спадщини у світі грошей. На жаль, не оминули увагою і болюче питання – відновлення нумізматичної колекції Херсонського історичного музею ім. М.Ф. Сумцова після її викрадення під час окупації російськими військами, що підкреслило вразливість музейних фондів. У конференції виступили сім кандидатів наук (PhD) та 12 докторів наук, що свідчить про високий науковий рівень обговорень, до яких онлайн долучилися понад 2 000 глядачів. Конференція “Money & Banking: історія та майбутнє грошей”, організована Національним банком України уже вдруге, міцно закріпилася як важлива традиція для дослідження минулого й майбутнього грошей у контексті національної спадщини.

На базі Національного заповідника «Києво-Печерська лавра» щорічно проводиться Міжнародна науково-практична конференція під назвою «Музеї та реставрація у контексті збереження культурної спадщини: актуальні виклики сучасності». Вона слугує платформою для обговорення найгостріших теоретичних, методичних, а також науково-практичних питань у сфері, що стосується збереження культурних цінностей. Окрему увагу приділяють процесам дослідження, експертизи та атрибуції різноманітних творів мистецтва, а також вивченню й збереженню колекцій у музейних, архівних, бібліотечних, галерейних та приватних фондах. Важливим напрямом є також аналіз питань державного управління та публічної політики, спрямованих на ефективну охорону культурної спадщини. Крім того, на конференції обговорюються актуальні проблеми підготовки фахівців у галузях музейної справи, експертизи та реставрації, а також представляються наукові дослідження із суміжних областей діяльності. Конференція регулярно збирає провідних науковців, висококваліфікованих художників-реставраторів та музейних фахівців як з України, так і з-за кордону, забезпечуючи обмін досвідом та визначенням спільних шляхів подолання сучасних викликів.

Таким чином, дослідження правових та організаційних механізмів захисту культурних цінностей України в умовах військової агресії є високоактуальним і комплексним. Воно вимагає поєднання загальнонаукових та спеціальних методів для всебічного вивчення як нормативно-правової бази (міжнародні конвенції, національне законодавство), так і унікального практичного досвіду евакуації та збереження культурної спадщини в Україні.

Висновки до розділу 1

Проведений у першому розділі аналіз засвідчив, що захист культурних цінностей в умовах збройних конфліктів є важливою, багатогранною проблемою, яка вимагає інтегрованого підходу, що поєднує історичний досвід, міжнародні правові зобов'язання та національні механізми імплементації. Теоретико-правові засади цієї сфери ґрунтуються на трагічних уроках минулого та постійно вдосконалюються у відповідь на сучасні виклики. Евакуація культурних цінностей є життєво необхідною, але логістично складною та політично вмотивованою стратегією. Досвід Другої світової війни на території Української РСР продемонстрував системні недоліки в плануванні (хаотична та недостатньо забезпечена радянська евакуація на Схід), що призвело до колосальних і досі не обрахованих втрат. Водночас він виявив ідеологічний характер знищення та грабунку (сплановане вивезення нацистами на Захід), підтверджуючи, що захист культурної спадщини є захистом національної ідентичності. Цей досвід став незаперечною підставою для формування універсальних міжнародних норм.

Міжнародно-правова система захисту культурних цінностей базується на Гаазькій конвенції 1954 року та її Протоколах, які закладають принципи поважання та охорони культурної спадщини у мирний час і під час конфлікту. Україна демонструє послідовну інтеграцію у цю систему, ратифікувавши Другий Протокол (1999) та нещодавно приєднавшись до Нікосійської конвенції (2025), що значно посилює кримінально-правовий захист. На національному рівні система забезпечується Конституцією, профільними

законами («Про музеї та музейну справу», «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей») та нормами Кримінального кодексу України (ст. 438, 298), які встановлюють відповідальність за воєнні злочини та злочини проти культурної спадщини. Однак у механізмі евакуації виявлено дворівневість: Міністерство культури України є центральним координуючим органом, тоді як оперативне рішення про евакуацію культурних цінностей приймається керівниками обласних військових адміністрацій.

Дослідження правових норм та організаційних заходів, необхідних для захисту культурних цінностей України під час військової агресії, є надзвичайно актуальним і комплексним завданням. Воно вимагає використання як загальнонаукових, так і спеціальних методів, щоб всебічно вивчити чинну правову основу, включно з міжнародними конвенціями та національним законодавством, а також унікальний практичний досвід, отриманий Україною під час евакуації та збереження своєї спадщини.

Таким чином, сучасна правова база захисту культурних цінностей є прямою відповіддю на історичні катастрофи. Попри наявність міжнародних зобов'язань та національного законодавства, ключовою проблемою залишається ефективна імплементація превентивних заходів та координація дій між центральними та регіональними органами влади в умовах реальної військової загрози. Ці виклики є предметом подальшого детального аналізу та розробки практичних рекомендацій.

РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТЕХНІЧНІ АСПЕКТИ ЕВАКУАЦІЇ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ

2.1. Етапи та планування евакуації культурних цінностей

Планування та здійснення евакуації культурних цінностей є складним організаційно-технічним процесом, який вимагає високого рівня підготовки, оперативної координації та дотримання спеціалізованих процедур.

У 2019 році Центр досліджень та реставрації музеїв Франції (C2RMF) об'єднав зусилля з Регіональними управліннями у справах культури (DRAC), Паризькою пожежною бригадою (BSPP) та Департаментською пожежною і рятувальною службами (SDIS), щоб розпочати серію семінарів для допомоги у розробці планів охорони культурної спадщини (cultural heritage safeguarding plans (CHSP) на місцевому рівні, щоб забезпечити ефективність систем, необхідних для захисту культурної спадщини у випадку стихійного лиха. Хоча профілактика залишається основою зниження ризиків, прогнозування та планування також є першочерговими для повної готовності до лиха. Із цієї причини кожна організація повинна мати доступ до спеціально розробленого оперативного документа для допомоги аварійно-рятувальним службам. Було розроблено посібник «План охорони культурної спадщини (CHSP). Керівні принципи щодо складання вашого плану» (“Cultural Heritage Safeguarding Plan (CHSP). Guidelines for drafting your plan”) [91], який призначений для всіх установ спадщини, які мають намір розробити такі плани охорони культурної спадщини (CHSP).

У цьому посібнику виділено такі 6 основних кроків:

1. Збір інформації

Зверніться до аварійно-рятувальних служб, відповідальних за ваш регіон. Зберіть усі доступні плани поверхів музею (план ділянки, план поверху кожного рівня, доступ до даху тощо). Також слід ознайомитися з вашими існуючими планами дій у надзвичайних ситуаціях для громадських будівель. На плані поверху музею вкажіть розташування кожного доступу та центральної диспетчерської (ЦДП). Для кожної зони та поверху вкажіть

розташування інформації про пожежну безпеку та обладнання (ЦДП, протипожежні двері, котушки для пожежних рукавів (БПШ), основне обладнання (ОО) та аварійні виходи). Для кожної зони та поверху вкажіть зони високого ризику (наприклад: приміщення для виробництва, котельні та комп'ютерні). Перевірте, чи всі приміщення мають чітку адресу. Якщо ні, створіть відповідні адреси (будівля, поверх, кімната, ряд стелажів, відсік, полиця).

2. Пріоритетність колекцій

Розставте пріоритети щодо предметів спадщини, які підлягають евакуації або захисту на місці (максимум 2 рівні пріоритетності). Вкажіть на загальних планах поверхів ті зони, де розташовані пріоритетні предмети (див. шаблон CHSP). Вкажіть, де ці предмети розташовані на кожному поверсі. Складіть загальний перелік та інформаційний бюлетень для кожного з пріоритетних предметів. Аналогічно складіть список документів/архівів та обладнання, які підлягають захисту.

3. Визначення безпечних місць

Визначте безпечні місця на місці на основі стандартних критеріїв та доступності. Вкажіть безпечні місця на місці на загальному плані поверху. Визначте безпечні місця поза межами місця, обрані відповідно до стандартних критеріїв та доступності.

4. Визначення потреби в людських та матеріальних ресурсах

Провести інвентаризацію та знайти все наявне обладнання музею, яке може бути використане у разі стихійного лиха. Визначити обладнання, яке може бути надано місцевою громадою та/або партнерами. Скласти бюджет та замовити будь-яке пріоритетне обладнання, яке необхідно придбати. Внести особисті номери телефонів агентів до організаційної схеми. Залучити волонтерів для допомоги поза робочим часом установи. Визначити, як працюватиме ланцюг викликів. Визначити внутрішні ролі та хто є основними контактами для кризової групи. Створити інформаційні листки першого реагування.

5. Фіналізування плану CHSP

Організуйте інспекційний візит пожежної служби та спільно перевірте ефективність вашої стратегії евакуації та захисту. Перевірте всі плани поверхів музею, переконавшись, що загальний інвентар та окремі інформаційні листи є відповідними, з чіткими та простими вказівками. Роздрукуйте план CHSP та заламініуйте інформаційні листи. Помістіть у папку формату А3. Зберігайте план безпечно у відповідному місці. Визначте та впровадьте графік оновлення та навчання персоналу за потреби.

6. Проведення навчання

Створіть відповідно масштабований сценарій для досягнення конкретної мети (тестування плану, внутрішнє навчання тощо). Організуйте адміністративні аспекти (визначте дату, перевірте місця та доступних співробітників, а також призначте завдання з документування та зворотного зв'язку: організуйте фотографа для документування кожного етапу операції, оцініть вплив навчання на умови збереження та впровадьте коригувальні рішення, за необхідності). Підготуйте матеріали (корпус фальшивих об'єктів спадщини, версію CHSP на основі сценарію, підготовка відповідних матеріалів для пожежників та персоналу або рятувальної команди).

Пріоритетність предметів та колекцій спадщини є абсолютно необхідною для захисту найважливіших об'єктів у разі великої катастрофи (шляхом евакуації або захисту на місці). Це стосується не лише постійних та тимчасових виставок, але й предметів та колекцій спадщини, які зберігаються у фондах. Складання списку пріоритетних колекцій заздалегідь є ключем до того, щоб пожежні та рятувальні служби могли втрутитися в реалістичні терміни. Цей крок часто уповільнює загальний хід у складанні плану, оскільки вибір справді може бути важким зробити, але це ключовий елемент для успішного плану.

Фраза «якщо все є пріоритетом, то все стає другорядним» підкреслює необхідність диференціації цінності. У контексті захисту культурної спадщини він означає, що відсутність чіткої ієрархії призведе до розсіювання

зусиль і неефективного використання обмеженого часу та ресурсів. Коли пожежна або рятувальна команда прибуває на місце події, де кожен об'єкт позначений як «Пріоритетний», вони не можуть прийняти рішення про вибіркові дії (евакуація чи захист на місці). Вони змушені або намагатися врятувати все (що фізично неможливо і призведе до втрати часу), або приймати рішення на власний розсуд без експертного знання про справжню культурну чи історичну цінність об'єктів. Це може призвести до того, що менш цінні, але легкі для доступу предмети будуть врятовані, тоді як унікальні, незамінні шедеври, що потребують спеціальних заходів, будуть втрачені. Таким чином, успіх плану залежить від сміливості та здатності установи визначити та відверто визнати, що у критичній ситуації деякі об'єкти повинні мати перевагу над іншими.

У Франції об'єктам спадщини та колекціям можна присвоювати один із двох рівнів пріоритетності:

- P1 – для предметів, які підлягають евакуації або захисту негайно;
- P2 – для предметів, які можна евакуювати або захистити пізніше.

Будь-які подальші ступені пріоритетності не є необхідними, оскільки з іншими об'єктами можна буде розібратися, як тільки стихійне лихо буде взято під контроль.

Загалом Франція наразі готується більше до стихійних лих і тільки починає розглядати військові загрози та готуватися до них у сфері охорони культурної спадщини. Це відображає історичний фокус країни на природних та техногенних катастрофах (як-от пожежа в Нотр-Дамі, повені), але також демонструє поступове усвідомлення нових геополітичних реалій та необхідності розширення сфери охоплення планування CHSP. Інтеграція аспектів військової безпеки вимагатиме перегляду протоколів евакуації та зберігання, враховуючи необхідність захисту від артилерійських обстрілів, повітряних нальотів або мародерства в умовах збройного конфлікту.

Ще один посібник «Ключові елементи європейської методології для вирішення питань захисту культурної спадщини під час надзвичайних

ситуацій» [99] було розроблено в рамках проєкту PROCULTHER «Захист культурної спадщини від наслідків стихійних лих» Італією, Францією, Іспанією та Туреччиною у співпраці з Міжнародним центром вивчення збереження та реставрації культурних цінностей (ICCROM). Проєкт, реалізований в рамках ініціативи Механізму цивільного захисту Європейського Союзу (UCPM) та співфінансований Генеральним директором з питань цивільного захисту та гуманітарної допомоги ЄС (DG-ECHO), мав на меті зробити внесок у розробку спільних європейських правил, спільних процедур та операційних стандартів для покращення захисту культурної спадщини, що перебуває під загрозою катастроф, шляхом сприяння структурованій співпраці між суб'єктами, що займаються питаннями культурної спадщини та цивільного захисту, на місцевому, національному та європейському рівнях.

Цей документ, побудований на спільному та спільному розумінні теми на європейському рівні, має на меті забезпечити ключові операційні та технічні елементи для вирішення проблеми культурної спадщини, що перебуває під ризиком стихійного лиха, пропонуючи огляд основних дій, які слід враховувати, щоб покращити підготовку та реагування на включення охорони культурної спадщини до процесів управління ризиками стихійних лих на національному, так і на європейському рівнях.

Було досліджено багато структурних, технічних та операційних аспектів щодо того, як посилити захист культурної спадщини, що перебуває під ризиком стихійного лиха, на кожному територіальному рівні, з метою створення документа, який лаконічно вказує на ті елементи, що мають вирішальне значення в операціях з управління ризиками стихійних лих. У цьому сенсі документ не претендує на вичерпання всіх питань, пов'язаних із захистом культурної спадщини, що перебуває під ризиком, але пропонує методи, терміни, правила, що виникають в результаті процесів навчання та капіталізації, ініційованих проєктом, забезпечуючи міцну основу для

інституційного зміцнення та нарощування потенціалу в цій галузі, що буде подальшим дослідженням та вдосконаленням в майбутньому.

Що стосується безпосередньо евакуації, то в посібнику зазначено, що рішення щодо евакуації є вирішальним моментом у процесі забезпечення безпеки рухомої спадщини. Воно передбачає залучення людських та матеріальних ресурсів, з увагою до безпечної роботи та наявності тимчасового сховища. Це стосується екстреної евакуації творів мистецтва, розташованих на місці. Це перелік об'єктів, евакуйованих та переміщених в безпечне місце всередині, зовні або поблизу будівлі. Рішення щодо швидких втручань для порятунку рухомої культурної спадщини передбачає негайні дії, які необхідно вжити для забезпечення безпеки та стабілізації твору мистецтва, серії або невеликої колекції.

Особливу увагу слід звернути на рівень пошкоджень, зафіксований раніше. Фактично, пошкодження не повинні збільшуватися, коли з об'єктом поводяться. Менш пошкоджені об'єкти: предмети можна переміщувати, і це не вимагає обережного поводження. Об'єкти з помірними пошкодженнями: видаляти їх слід обережно та дбайливо; однак, якщо з об'єктом поводитися грубо або грубо, існує велика ймовірність того, що пошкодження погіршаться. Об'єкти, що сильно пошкоджені: навіть обережне та ретельне поводження з об'єктом призведе до посилення існуючих пошкоджень.

На початку 2024 року було розроблено новий формат «Технічного бюлетеня» (“Technical Bulletin”) [102] від проєкту PROCULTHER-NET, щоб зробити цю публікацію ще доступнішою для широкої спільноти, яка займається захистом культурної спадщини в часи кризи. Технічні бюлетені залучають усе більшу кількість експертів з різних країн. Серед країн, що беруть участь в ініціативі, поряд з партнерами Консорціуму з Франції, Італії, Німеччини, Португалії, Іспанії та Туреччини, було залучено авторів зі Швейцарії, а також рецензентів з Албанії, Австрії, Угорщини та Великої Британії, чия експертиза значно збагатила цей випуск.

У 2024 році відбулися нові події у сфері захисту культурної спадщини в періоди криз, особливо після 70-ї річниці Гаазької конвенції про захист культурної спадщини у разі збройних конфліктів. Це особливо важливо в сучасному історичному контексті, де численні конфлікти поставили культурну спадщину під значну загрозу. Зосереджуючись на проблемах на міжнародному та європейському рівнях, а також з метою обміну передовими знаннями про культурну спадщину, що перебуває під загрозою, ці технічні бюлетені підходять до теми наскрізним та міждисциплінарним чином, сприяючи діалогу між експертами з найперших етапів запобігання та готовності, щоб забезпечити більш ефективне реагування на місцях.

Цей випуск починається зі статті з Туреччини, яка надає план того, як культурну спадщину можна безпосередньо інтегрувати в плани зменшення ризику стихійних лих на національному та регіональному рівнях, закладаючи таким чином основу для комплексного підходу. Розділ «ГОТОВНІСТЬ» містить передовий досвід, спрямований на забезпечення та зміцнення операційних можливостей. Статті в цьому розділі – Захист купола церкви Аніме Санте в Л'Аквілі стосуються таких питань, як створення надійної IT-інфраструктури для підтримки місій реагування на прикладі Німеччини, а також важливість розвитку тісної співпраці та спільних стратегій між усіма залученими сторонами. Тестування можливостей та процесів у реалістичному сценарії можна розглядати як кульмінацію діяльності з підготовки. Таким чином, цей розділ пропонує нам дві цінні ілюстрації центральної ролі навчань для забезпечення оперативності планування та управління стихійними лихами. У ширшому контексті захисту культурної спадщини у Швейцарії, перша стаття зосереджена на конкретних застосуваннях у місті Женева, і, зокрема, на навчаннях, проведених у березні 2024 року в Бібліотеці Женеви. У другій статті представлені два етапи навчань, організованих у районі Кампі Флегрей, Італія, для боротьби з явищем брадисейзму та вулканічним ризиком. Обидві статті підкреслюють важливість міжсекторальної співпраці в надзвичайних ситуаціях, наводячи приклади навчань, де різні суб'єкти

залучені до захисту культурної спадщини. У розділі «РЕАГУВАННЯ» досвід землетрусу, що стався в центральній Італії у 2016 році, представлено у двох паралельних доповідях: друга частина статті про уламки, що становлять культурний інтерес, яка була представлена Міністерством культури Італії у третьому «Технічному бюлетені». Використовуючи приклади землетрусу 2016 року в Центральній Італії, стаття відстежує різні етапи управління уламками, від етапу надзвичайної ситуації до зберігання та реставрації. Інший внесок з Італії досліджує досвід, набутий Національною пожежно-рятувальною службою, у стабілізації та укріпленні пошкоджених будівель, що знаходяться під загрозою, підкреслюючи їхню роль у захисті культурної спадщини під час надзвичайних ситуацій. У цьому випуску розділ «У ЦЕНТРІ УВАГИ» зосереджений, зокрема, на дистанційному зондуванні, з двома додатковими тематичними дослідженнями з Італії та Німеччини, які досліджують, як ці технології можуть допомогти в захисті об'єктів культурної спадщини на різних етапах циклу управління ризиками стихійних лих, від моніторингу до допомоги в операціях з реагування. Нарешті, у цей ювілейний рік Гаазької конвенції 1954 року, стаття з Франції зосереджена на міждисциплінарному діалозі між військовими та цивільними організаціями.

Як приклад успішної реалізації політики у сфері культурної безпеки, цікавим для України є досвід Швейцарії, зокрема, протягом останнього десятиліття місто Женева послідовно впроваджувало інтегровану стратегію захисту культурних цінностей (ЗКЦ) (французькою – Protection des biens culturels (PBC), що вийшла за межі базової оцінки антропогенних та природних ризиків, потенційно загрозливих для підвідомчих колекцій спадщини [100]. Завдяки систематичній діяльності та експертному діалогу, які координувалися в рамках Комітету ЗКЦ, було успішно розроблено та імplementовано як спільну міжвідомчу структуру для реагування на надзвичайні ситуації, так і інноваційні методологічні та інструментальні засоби, що здобули міжнародне визнання. Кінцевою метою цих інституціоналізованих зусиль є забезпечення сталості та збереження

культурної спадщини в умовах катастрофічних подій, що підтверджує позиціонування Женеви як провідного центру культурної інновації та відданості превентивному збереженню колекцій.

Місто Женева стикається зі значними викликами у захисті своєї спадщини та відповідальності за гарантування її безпеки. Департамент, відповідальний за культуру, повинен, зокрема, забезпечити належне збереження колекцій муніципальних музеїв та бібліотек. Зіткнувшись з браком механізмів втручання та матеріальних ресурсів для захисту культурних цінностей, та відповідно до вимог законодавства, Адміністративна рада міста Женева у 2009 році прийняла Концепцію охорони культурної спадщини. Ця концепція визначає роль, сфери компетенції та дії фахівців з охорони та безпеки культурної спадщини.

Оскільки в надзвичайній ситуації кожна хвилина має значення, важливо мати вичерпну та актуальну документацію безпеки, щоб уникнути втрати часу на пошук критичної інформації. Усі установи спадщини розробили свої плани дій у надзвичайних ситуаціях, що супроводжуються низкою необхідних додатків на випадок стихійного лиха:

- процедури дій у надзвичайних ситуаціях;

- блок-схеми втручання;

- плани будівництва;

- списки внутрішніх та зовнішніх груп втручання;

- інвентаризація обладнання;

- план фізичного розташування пріоритетних культурних об'єктів та їх ідентифікаційні аркуші;

- технічні протоколи, адаптовані до порятунку всіх видів матеріалів спадщини (папір, пергамент, метали, дерево, текстиль тощо).

Колекції міста Женева повинні бути захищені в умовах, що відповідають міжнародним стандартам безпеки та збереження. Саме так виникло сховище спадщини Carré Vert, яке розміщуватиме у спільному просторі значну частину цієї спадщини, дотримуючись суворих технічних, теплових та гігromетричних

стандартів. Під управлінням команд Департаменту культури та цифрового переходу (DCTN) розроблено план дій у надзвичайних ситуаціях на випадок пошкодження колекцій, а також індивідуальне навчання з управління кризовими ситуаціями, що оптимізує роботу об'єкта. Сховище займає площу 10 000 м², має 43 кімнати для 6 установ, що зберігатимуть там свої колекції, 1916 пасток, які щомісяця перевіряються, встановлюються в рамках профілактики проти потенційних шкідників, що можуть завдати шкоди колекціям.

Спільне управління сховищами спадщини Carré Vert вимагало розробки у 2019 році IT-інструменту для управління подіями, пов'язаними з безпекою. Розроблений у співпраці з Департаментом інформаційних та комунікаційних систем (DSIC), журнал інцидентів є IT-платформою, яка наразі дозволяє:

- зберігати та отримувати віддалений доступ до різних документів, необхідних у разі інциденту;

- ділитися цими даними внутрішньо або зовнішньо;

- оновлювати журнал інцидентів у режимі реального часу, складати звіти та будь-які інші документи, необхідні для управління кризовою подією.

Зрештою, це дозволить зберігати списки об'єктів, які будуть зберігатися в пріоритетному порядку, разом з їх ідентифікаційним листом, що включає: фотографію предмета, його місцезнаходження, інформацію про його характер (крихкість, вага тощо), плани оточення об'єкта, обладнання та кількість людей, необхідних для його порятунку.

Також було створено «Набір інструментів для порятунку культурної спадщини» – це справжня аптечка першої допомоги для культурної спадщини, що перебуває під загрозою. Цей контейнер, який можна транспортувати за допомогою транспортного засобу, дозволяє швидко зберігати та доставляти рятувальне обладнання до місця лиха та полегшує евакуацію пошкоджених творів мистецтва. Це інноваційне обладнання доповнює існуючі інституційні ресурси та дозволяє рятувати всі типи об'єктів. Наразі унікальне у світі, воно

також використовується як навчальний, інструктажний та навчальний інструмент установами спадщини міста Женева.

На тлі подібних ініціатив та зростаючих загроз, особливо спричинених війною, потреба у швидкій та скоординованій допомозі культурній спадщині стала гострою реальністю в Україні. Саме як пряма реакція на повномасштабну воєнну агресію російської федерації проти України у 2022 році було засновано неурядову організацію Агенція стійкості культури (ACURE) [2]. Вона виконує роль офіційної юридичної особи для київського представництва Штабу порятунку спадщини (Heritage Emergency Response Initiative – HERI). Головна місія ACURE полягає в забезпеченні захисту культурної спадщини в умовах кризи, сприянні розвитку ефективної системи кризового управління у культурному секторі, інвестуванні у світові практики збереження спадщини, а також у підтримці сталого розвитку та стійкості всієї української сфери мистецтва й культури. Діяльність ACURE охоплює широкий спектр стратегічних і практичних заходів. Зокрема, вона займається збором даних про пошкодження та оцінкою ризиків, яким піддаються культурні об'єкти під час конфлікту. Агенція також надає невідкладну першу допомогу для порятунку культурних цінностей та організовує програми професійного розвитку для фахівців у сфері кризового менеджменту культури. Окрім цього, ACURE проводить наукові дослідження, реалізує виставкові проекти, активно створює професійні партнерські мережі та поширює знання про мистецтво, спадщину та пов'язані з ними події. На міжнародному рівні Агенція стійкості культури тісно співпрацює з ключовими організаціями, такими як ICCROM, CER, Смітсонівський інститут, ALIPH та Посольський Фонд США зі збереження культурної спадщини, а в межах країни налагоджена взаємодія з Міністерством культури України й національними неурядовими інституціями.

За підтримки ЮНЕСКО в серпні 2025 року в в Києві відбувся тренінг-інтенсив «Порятунок культурної спадщини під час війни: стабілізація пошкоджених колекцій», організований ACURE. Унікальність цього навчання

полягала в його глибокій практичній складовій: учасники мали можливість працювати з автентичними експонатами, вилученими з-під завалів корпусу Київської державної академії декоративно-прикладного мистецтва і дизайну імені Михайла Бойчука, який був знищений російським обстрілом у березні 2024 року. На курсі опановували повний цикл процедур порятунку: від протоколу дій в екстремальних умовах та фіксації стану до методів очищення й первинної стабілізації. Спеціалісти Національного науково-дослідного реставраційного центру України проводили майстер-класи з реставрації, зосереджені на роботі з текстилем, графікою, металом, олійним живописом, деревиною, керамікою та вітражним склом.

Організацією ACURE також було створено добірку важливих посібників для захисту культурної спадщини. Усі матеріали створені українською мовою і мають формат інструкцій. Чотири ключові посібники зосереджені на реагуванні під час війни та кризових ситуацій: найновіший, від 24.03.2025, стосується екстреної евакуації культурних цінностей під назвою «СПАДЩИНА У НЕБЕЗПЕЦІ» [72]. Решта інструкцій, датовані 12.03.2025, охоплюють порятунок історичних будівель від пожежі у воєнний час, містять загальну інструкцію зі швидкого реагування для музеїв та детально описують, що робити у випадку захоплення чи пошкодження музеїв окупаційними військами рф.

Проблема захисту культурних цінностей в умовах збройного конфлікту є винятково складною та потенційно життєво небезпечною. Тим не менш, для спільнот, які опинилися у військовій зоні, збереження спадщини є важливим, оскільки воно забезпечує відчуття безперервності та стабільності в період небезпеки та невизначеності. Однією з найбільш показових громадських ініціатив став успіх евакуації приватних манускриптів із Тімбукту під час бойових дій у Північному Малі у 2013 році.

На основі досвіду, набутого в різних регіонах у межах міжнародного проєкту ICCROM «Перша допомога культурній спадщині в часи кризи», було розроблено покрокову методичну інструкцію. Документ має на меті надати

допомогу установам і місцевим громадам у запобіганні втратам і розкраданню об'єктів спадщини в кризових умовах, пропонуючи алгоритм дій для евакуації колекцій в екстремальних обставинах. Він може ефективно використовуватись як інструмент для навчання персоналу, так і для підвищення рівня надзвичайної готовності закладів.

Оскільки кожна кризова ситуація є унікальною, у посібнику представлено універсальний робочий процес, який підлягає адаптації. Неурядова організація з Каїра – Єгипетський фонд порятунку спадщини (EHRF) – навіть тестувала складові посібника у реальних умовах. EHRF має команду з 97 фахівців, навчених надавати першу допомогу спадщині, які, зокрема, брали участь у рятувальних роботах у каїрському Музеї ісламського мистецтва після вибуху у 2014 році.

Рішення про термінове переміщення колекції культурних цінностей, яким загрожує небезпека в музеї чи на археологічному об'єкті, є винятково відповідальним кроком. Будь-яка необдуманна поспішність у цьому процесі може призвести до того, що цінні об'єкти опиняться під новою, непередбачуваною загрозою. Тому таке важливе рішення слід ухвалювати лише тоді, коли існує реальна небезпека для установи, а локальні заходи захисту виявляються недостатніми для збереження колекції. Крім того, обов'язково має бути доступним безпечне місце для подальшого зберігання. Сама операція повинна проводитися лише після отримання офіційного дозволу на переміщення предметів, а також за умови наявності всіх необхідних ресурсів – як кадрових, так і матеріально-технічних. Вирішальною є також відсутність будь-якої загрози для безпеки життя людей, які безпосередньо беруть участь в евакуаційній роботі. Весь робочий процес евакуації культурних цінностей охоплює чотири ключові етапи: спочатку проводиться оцінка ситуації, потім йде підготовча фаза, за якою слідує документування, пакування та безпосереднє переміщення предметів, і завершується все транспортуванням та розміщенням колекції на новому місці зберігання.

Першочерговим завданням є складання переліку предметів, які потребують невідкладного вивезення. Для цього необхідно провести консультацію з відповідальним співробітником або зберігачем фондів і залучити всю необхідну документацію, щоб точно визначити найцінніші об'єкти для пріоритетної евакуації. З метою полегшення ідентифікації бажано позначити ці об'єкти на місці, наприклад, розмістивши поруч із ними невеликі паперові позначки. У випадку, якщо інформація про історичну чи культурну значущість окремих предметів недоступна, пріоритет слід надавати тим речам, які є найбільш вразливими до конкретного виду загрози. Найбільш простим методом для цього є прогнозування ймовірних шляхів наближення небезпеки до закладу та складання переліку тих об'єктів, які потраплять у зону її досяжності. Наприклад, якщо існує ризик проникнення озброєних мародерів через центральний вхід музею, то предмети, які розташовані поблизу нього, стануть легкою мішенню для пошкодження чи викрадення.

Міжнародна рада музеїв (ICOM) у співпраці з Міністерством культури розробила спеціальний документ, який отримав назву «Надзвичайний Червоний список культурних цінностей під загрозою – Україна» (Emergency Red List of Cultural Objects at Risk – Ukraine) [16]. Про свої наміри створити цей Червоний список ICOM та МКІП публічно оголосили 28 червня 2022 року. У період після цієї заяви фахівці з питань спадщини, які представляли одинадцять різних музеїв на території всієї України, тісно співпрацювали з Департаментом охорони спадщини ICOM. Їхня спільна робота була спрямована на ретельне дослідження та підготовку згаданого переліку об'єктів культурного значення, що опинилися під загрозою.

Сам список містить опис категорій українських культурних цінностей, яким загрожує небезпека викрадення, мародерства та незаконного вивезення за межі країни. Загалом він охоплює 53 конкретні типи об'єктів, які згруповані у сім основних категорій. До цих категорій входять: археологія, книги та рукописи, нумізматики, а також народне, релігійне, прикладне та образотворче мистецтво. Така значна різноманітність перерахованих об'єктів наочно

демонструє багатство, давність та унікальність культурної спадщини України, що охоплює історичний період від доби скіфів аж до авангардного мистецтва XX століття.

Отже, планування та здійснення евакуації культурних цінностей є складним та багатоетапним процесом, що вимагає високого рівня міждисциплінарної підготовки та превентивних заходів. Міжнародний досвід, зокрема французький, швейцарський та загальноєвропейський, демонструє необхідність розробки детальних Планів охорони культурної спадщини (CHSP), які включають шість ключових кроків: від збору інформації та інвентаризації ресурсів до визначення безпечних місць та регулярного проведення навчань. Фундаментальним елементом успіху є пріоритетність колекцій, оскільки відсутність чіткої ієрархії цінності (наприклад, рівні P1 та P2) призводить до розсіювання зусиль в умовах обмеженого часу та ресурсів, підкреслюючи правило, що «якщо все є пріоритетом, то все стає другорядним». Успішні приклади, як-от інтегрована стратегія Женеви, підтверджують важливість створення спеціалізованих сховищ, інноваційних інструментів порятунку та актуальної документації. В умовах сучасних військових конфліктів, що є особливо актуальним для України, цей процес доповнюється роботою неурядових організацій, як-от ACURE/HERI, які розробляють україномовні інструкції для реагування на загрози війни та співпрацюють з міжнародними партнерами. Рішення про екстрену евакуацію, яке охоплює оцінку, підготовку, документування, пакування, переміщення та транспортування, є винятково відповідальним кроком, що має здійснюватися лише за наявності реальної небезпеки, відповідного дозволу та забезпечення безпеки людей.

2.2. Методи пасивного збереження культурних цінностей на місці

Пасивне збереження культурних цінностей на місці є пріоритетним або вимушеним механізмом захисту, що застосовується, коли евакуація є неможливою (наприклад, для нерухомих об'єктів або через брак

часу/ресурсів) або коли цінності мають бути збережені в їхньому історичному контексті. Ці методи спрямовані на мінімізацію ризиків від прямих попадань, пожеж, вібрацій та кліматичних змін.

Незважаючи на те, що пасивний захист не гарантує повної безпеки від прямого військового удару, він є важливим проміжним кроком між станом миру та повною евакуацією. Більше того, згідно з Гаазькою конвенцією 1954 року, застосування розпізнавального знака «Блакитний щит» є також формою пасивного захисту, що має сигналізувати військовим про цивільний характер об'єкта та його міжнародно-правовий імунітет.

У 2017 році Ковальчук О. розробив методичні рекомендації «Збереження музейних предметів в умовах надзвичайних ситуацій», які було розглянуто і схвалено науково-методичною радою Національного музею історії України – протокол № 3 від 28.02.2017 р. [24]. Ці методичні рекомендації створені для музеїв і сфокусовані на забезпеченні захисту музейних предметів.

Відповідно до цих рекомендації єдиним надійним методом захисту музейних цінностей під час раптових надзвичайних ситуацій (НС) є їхнє укриття безпосередньо на території музею або поблизу нього. Предмети, які вже зберігаються у музеї, повинні бути переміщені до фондосховища. Ті ж експонати, які через обставини, що склалися, неможливо доставити до фондосховища, розміщуються у заздалегідь підготовлених місцях. Це можуть бути підвали, інші заглиблені приміщення або спеціальні захисні споруди цивільної оборони, розташовані на території музейної установи чи поруч.

Для великогабаритних (нетранспортабельних та малотранспортабельних) експонатів може застосовуватися метод «захоронення». Це вимагає попереднього визначення ділянок та будівництва у ґрунті спеціальних укриттів із забезпеченням необхідної міцності та гідроізоляції. Конструкція такого сховища повинна включати підлогу, стіни та дах із залізобетонних плит товщиною не менше 25 см, а також надійний гідрозахист. Після спорудження ці місця огорожуються, закриваються та

готуються для розміщення цінностей. Крім підготовки самих сховищ, необхідно ще у мирний час завчасного запасати та зберігати різноманітні захисні матеріали та пристосування.

Одним із комплексних підходів до захисту музейних предметів є підвищення стійкості самої будівлі та споруд музею до потенційних чинників військових дій чи НС. Це досягається шляхом модернізації інженерних систем та зміцнення конструкцій. Зокрема, це може включати встановлення сучасних систем пожежної сигналізації з автоматичним пожежогасінням, впровадження сучасних систем кондиціонування та очищення повітря, покращення гідроізоляції фондосховищ, а також зміцнення фундаменту та несучих конструкцій споруди.

В умовах повномасштабного військового вторгнення російської федерації на територію України, яке розпочалося 24 лютого 2022 року, гостро постала проблема забезпечення належної охорони національної культурної спадщини. Систематичні ракетні обстріли, що охопили практично всі регіони країни, включаючи історичні центри, такі як Львів, спричинили нагальну потребу в убезпеченні мистецьких та історичних об'єктів від руйнувань та пожеж. У цьому контексті Волощенком С., Шпаком А. було здійснено дослідження, спрямоване на висвітлення специфіки заходів із збереження культурних цінностей від наслідків воєнних дій, зокрема ракетних ударів, на прикладі двох ключових культових споруд Львова: Гарнізонного храму святих апостолів Петра і Павла та церкви преподобної Параскеви П'ятниці [7].

Процес відбору пам'яток, які потребували першочергового захисту в означених храмах, ґрунтувався на чітко визначених критеріях, що включали їхню культурну та мистецьку значущість, ступінь автентичності, а також матеріал основи. Дотримання цих принципів дозволило здійснити убезпечення низки критично важливих об'єктів Гарнізонного храму, серед яких розп'яття Ісуса Христа, портал каплиці святого Бенедикта, полотно із його зображенням, головний та бічні вівтарі, вівтар Пресвятої Богородиці, триптих Богородиці Утішительки, орган, а також автентичні дерев'яні

елементи галерей. У церкві преподобної Параскеви П'ятниці основні зусилля були зосереджені на захисті іконостаса.

Для фізичного забезпечення цих цінностей були використані вогне- і термотривкі матеріали від британської фірми VITCAS. Ці спеціалізовані матеріали, які відрізняються високою термічною стабільністю, низьким коефіцієнтом теплопровідності, мінімальною акумуляцією тепла, стійкістю до теплових змін і термічних ударів, а також механічною міцністю при дії високих температур і легкістю монтажу/демонтажу, були оперативно закуплені та доставлені з Кракова до Львова 10 березня 2022 року. Фінансування цієї логістичної операції було забезпечено коштами Інституту Полоніка за активного сприяння доктора Павла Болінського.

Забезпеченню збереженості передував ретельний підготовчий етап, що включав детальну фотофіксацію, маркування, опис та інвентаризацію всіх об'єктів. Окрему складність у реалізації проєкту в умовах воєнного стану становило питання формування та підбору кваліфікованої рятувальної команди. Реалізація комплексу заходів, спрямованих на охорону пожежної безпеки із застосуванням різноманітних вогне- та термостійких матеріалів є унікальним прецедентом у вітчизняній пам'ятко-охоронній практиці, оскільки подібний досвід масштабного забезпечення об'єктів національного надбання в умовах великої війни раніше був відсутній.

Отже, хоча пасивний захист не може гарантувати абсолютну безпеку від прямого військового удару, він є життєво необхідним проміжним кроком та ефективним комплексом заходів, що дозволяє суттєво мінімізувати руйнівні наслідки надзвичайних ситуацій та військових дій для нерухомої та нетранспортабельної культурної спадщини.

2.3. Сучасні технології та інструменти в процесі збереження культурних цінностей

Сучасні технології відіграють важливу роль у стратегії збереження культурних цінностей, особливо в умовах збройних конфліктів, надаючи

засоби як для документації та відновлення об'єктів, так і для підвищення ефективності процесів евакуації та моніторингу. Використання цифрових інструментів забезпечує віртуальне збереження спадщини, роблячи її стійкою до фізичного знищення.

Ключовим напрямом є діджиталізація (оцифрування) культурних цінностей, яка має подвійне значення: збереження інформації та універсальний доступ. Розгон О., зокрема, наголошує, що цифрова трансформація музейних фондів є вирішальним кроком для розвитку музейної галузі. Це обумовлено тим, що вона не лише сприяє збереженню культурних цінностей, але й гарантує кожному громадянину доступ до культурної інформації та знань завдяки використанню сучасних цифрових технологій [66].

Проект «ReHERIT: спільна відповідальність за спільну спадщину» став основою для підготовки Білої книги «Культурна спадщина та цифрові технології» [3]. Ключове завдання «ReHERIT» полягало в оновленні бачення, посиленні значущості та розвитку можливостей культурної спадщини у містах Західної та Центральної України, зокрема у Львові та Умані. Ініціатива мала на меті використати спадщину як ресурс для економічного, туристичного, освітнього та культурного розвитку цих територій. Важливою складовою також було налагодження взаємодії між муніципальною владою, неурядовими структурами та мешканцями.

Ця публікація присвячена аналізу ключових аспектів застосування цифрових технологій у сфері матеріальної нерухомої культурної спадщини. Дослідження структуровано таким чином: перший розділ містить аналіз основних нормативних документів, що регулюють розвиток цифровізації спадщини, а також детальний опис ключових функцій, переваг, недоліків та викликів, пов'язаних із використанням цифрових інструментів для нерухомих об'єктів. Далі, другий розділ приділяє увагу основним заінтересованим сторін (стейкхолдерам), які беруть участь у створенні та експлуатації цифрової спадщини, узагальнюючи їхні інтереси, мотивації та потенційні механізми

впливу. Завершує роботу додаток, що надає підбірку операторів сфери культурної спадщини, які спеціалізуються на наданні послуг з оцифрування об'єктів матеріальної нерухомої культурної спадщини.

У статті Біррової О. [3], зокрема, зазначається, що в Україні наразі відбувається масштабна руйнація об'єктів історико-культурної спадщини, спричинена воєнними діями з боку російської сторони. Ці унікальні архітектурні об'єкти зазнають непоправних руйнувань і часто не підлягають відбудові. Сьогодні фізичне збереження цих пам'яток утруднене через недосконалість міжнародного законодавства щодо їхньої охорони. Однак, наголошується, що ці об'єкти можуть бути ефективно збережені віртуально, у цифровому вигляді. Аналогічна ситуація склалася і з музейними колекціями, які важливо оцифрувати. Через неможливість працювати в зонах активних бойових дій, де більшість музеїв знищено, ці установи продовжують свою активну діяльність переважно в інтернет-просторі. Новітні технології, зокрема віртуальна та доповнена реальність, наразі надають широкі можливості для збереження, відновлення та популяризації національної історико-культурної спадщини. Таким чином, робиться висновок, що в сучасних умовах України неможливо забезпечити повне фізичне збереження всіх історико-культурних пам'яток та музейних колекцій, тому музеї сьогодні активно переходять у віртуальний простір, і саме створення віртуальних музеїв, екскурсій, гідів та використання VR/AR технологій дозволяє зберегти та популяризувати цю спадщину у віртуальному форматі як серед населення України, так і серед світової спільноти.

Технології 3D-моделювання, фотограмметрії (створення 3D-моделей на основі фотознімків) та лазерного сканування дозволяють створити надзвичайно точні цифрові копії як рухомих (артефактів), так і нерухомих (архітектурних пам'яток) об'єктів. Це забезпечує вимірювану фіксацію об'єкта до його пошкодження. У разі руйнування ці моделі є незамінною основою для точної реставрації (BIM - Building Information Modeling) або для юридичного підтвердження шкоди.

У публікації «Використання технологій 3D моделювання у збереженні культурної спадщини: український досвід та виклики» [30] автори Костенко А. та Антоненкова Н. досліджують сучасні методи застосування 3D-моделювання у процесах реставрації та реконструкції об'єктів мистецтва. Значну частину роботи присвячено розмежуванню понять «віртуальна реставрація» та «віртуальна реконструкція». Вони також аналізують технологічний інструментарій, що використовується для моделювання, як-от фотограмметрія та 3D-сканування. Особливо актуальними є наведені приклади цифрових проєктів, реалізованих в Україні під час воєнних дій, які слугують механізмом захисту національної культурної спадщини.

Зокрема, при порівнянні «віртуальної реставрації» та «віртуальної реконструкції» автори зазначають, що віртуальна реставрація частіше використовується в академічних реставраційних дослідженнях, тоді як віртуальна реконструкція набула більшого поширення в археологічній практиці. Хоча ці терміни можуть іноді перетинатися через схожість робочих контекстів (адже реставрація та археологія можуть взаємодіяти), важливо пам'ятати, що вони належать до різних галузей зі своїми унікальними методологіями та теоретичними засадами.

В Україні тривимірне моделювання набуває все більшої актуальності з кожним роком. Серед численних напрямків його розвитку значна кількість фахівців зосереджується на використанні цих технологій для оцифрування та збереження об'єктів культурної спадщини.

Нині в Україні існує низка компаній, що спеціалізуються на подібному 3D-скануванні, зокрема, авторами згадано такі: львівська SKEIRON, київська AERO 3D, одеська Pixelated Realities та рівненська Town Image Studio. Ці організації здійснюють оцифрування пам'яток по всій країні. У публікації зазначено, що на даний час (вересень 2025 року) вдалося оцифрувати близько 300 об'єктів, що є вкрай малою часткою, враховуючи, що в Україні на державному обліку перебуває понад 152 тисячі культурно-історичних пам'яток.

Водночас оцінка кількості оцифрованих об'єктів у публікації, схоже, занижена. Якщо взяти до уваги лише одну зі згаданих компаній – львівську SKEIRON – за даними їхнього офіційного сайту [106], ними вже оцифровано понад 400 об'єктів по всій Україні, що само по собі перевищує наведену в статті цифру у 300 об'єктів.

Крім того, у статті не згадуються інші важливі проекти та організації, які активно займаються 3D-скануванням культурної спадщини, як-от: науково-дослідна лабораторія «Архаїка» [42], лабораторія моніторингу української спадщини НеМо [34], ГО «Україна Інкогніта» [78] та низка інших ініціатив. З урахуванням їхньої роботи, загальна кількість оцифрованих пам'яток в Україні може обчислюватися тисячами.

Однак справді, незважаючи на це, навіть така значно більша кількість залишається мізерною часткою від загального обсягу культурної спадщини України.

Згадані компанії та ініціативи, використовуючи передові методи 3D-сканування та фотограмметрії, не обмежуються лише оцифруванням нерухомої культурної спадщини (архітектурних пам'яток, фортифікацій чи монументів). Вони також активно співпрацюють із музеями по всій країні, створюючи тривимірні моделі рухомих об'єктів – від археологічних артефактів та скульптур до колекцій декоративно-прикладного мистецтва – з метою їхнього збереження, дослідницької роботи та створення віртуальних експозицій.

Наприклад, у 2021 році члени науково-дослідної лабораторії «Архаїка» створили 3D-моделі 223 чуринг (ритуальних кам'яних плиток різних форм, часто прикрашеними геометричними або абстрактними візерунками), зокрема, чуринги № 3862, знайденої у 1985 році на території Національного історико-археологічного заповідника «Кам'яна Могила». Після окупації Мелітопольського району російськими військами у березні 2022 року вже у травні 2023 року окупаційна влада незаконно вивезла частину музейних колекцій до Севастополя. Серед цих викрадених предметів опинилася і

чуринга № 3862. Російські окупанти виставили викрадені артефакти в музеї-заповіднику «Херсонес Таврійський» на виставці під назвою «Духовний світ пращурів у петрогліфах Кам'яної Могили». Тож оцифрування дає можливість продовжувати вивчення знахідок навіть в умовах окупації. Цей артефакт та інші викрадені цінності занесені до реєстру Кримського інституту стратегічних досліджень (КІСД) [84].

У жовтні 2025 року у Кракові (Польща) вже втретє відбувся тижневий воркшоп “Ukrainian Heritage Digitization and Dissemination Initiative” – спільний проєкт науково-дослідної лабораторії «Архаїка» та CyArk (США) на базі Ягеллонського університету. Ключовою рисою програми став її практичний фокус. Спеціалісти CyArk – Кріс Міллберн та Роб Кесак – не обмежувалися теоретичним матеріалом, а надавали учасникам знання з фотограмметрії, лазерного сканування та роботи зі спеціалізованим програмним забезпеченням, а також забезпечували безпосередню практичну допомогу в освоєнні всіх аспектів фотограмметрії. Щоденна програма включала створення тривимірних копій історичних артефактів, які надав Ягеллонський університет. Крім того, проводилося навчання з оцифрування архітектурних споруд.

Тож робота цих команд є надзвичайно важливою, оскільки вона дозволяє зберегти дані про пам'ятки, яким загрожує знищення. Крім того, ці 3D-моделі є цінним ресурсом для реставраторів, архітекторів та інженерів, які зможуть використовувати їх для відновлення об'єктів у майбутньому.

Необхідним є і переведення облікової документації (інвентарні книги, паспорти, акти), а також зображень усіх об'єктів фонду у цифровий формат з подальшим їхнім зберіганням на віддалених, захищених серверах (хмарні сховища або географічно розподілені бази даних). Це гарантує, що навіть у разі знищення фізичного музею, інформація про його колекцію не буде втрачена.

Ця потреба набуває надзвичайного значення в умовах повномасштабної війни, коли культурні об'єкти та будівлі щодня перебувають під загрозою

ракетних ударів та обстрілів. Втрата фізичного об'єкта є непоправною, однак його якісний цифровий двійник, особливо у форматі 3D, дозволяє зберегти максимально повні дані про його форму, розміри та деталі, що є основою для подальших реставраційних робіт або створення точних копій. Саме тому впровадження мобільних рішень для оцифрування, здатних працювати безпосередньо в зонах ризику, є пріоритетним завданням для міжнародної спільноти та України.

2 липня 2025 року Уряд Чеської Республіки прийняв рішення про передачу Україні мобільної станції ARK III, ключове призначення якої полягає у діджиталізації та збереженні культурної спадщини, що опинилася під загрозою руйнування через триваючу повномасштабну війну [80]. Цей важливий проєкт під назвою ARK втілюється у межах ініціативи «Підтримка української культури», що є результатом співпраці Міністерства культури Чехії та Чеського комітету ICOM, і особисто підтримується міністром культури Чехії Мартіном Баксою. Міністр Бакса підкреслив значення цієї діяльності, зазначивши, що хоча це може здатися непомітною роботою, вона матиме реальний результат – допомогу Україні у збереженні її культурного надбання.

Проєкт ARK охоплює три спеціалізовані одиниці: ARK I сфокусована на консервації та реставрації документальної спадщини, включно з книгами та рукописами (детальніше про це описано в публікації Neoralova J., Vavrova P., Novotna D., Neoralova S. Ark I – project for rescue of the written cultural heritage of Ukraine [101]); ARK II є мобільним рішенням для цифровізації 2D-об'єктів у культурних установах України; а ARK III, яку нещодавно передали, є мобільною станцією для 3D-оцифрування, однією з перших такого типу, розробленою для збереження музейних артефактів. Українська сторона висловила глибоку вдячність як Уряду Чеської Республіки та Міністру культури Мартіну Баксі, так і всім установам та партнерським організаціям за їхню системну та професійну підтримку. Загалом реалізація проєкту ARK слугує яскравим прикладом глибокої міжнародної солідарності. Перший етап,

проект ARK I, було успішно реалізовано наприкінці 2024 року завдяки партнерству між Національною бібліотекою Чеської Республіки, Національною бібліотекою України імені Ярослава Мудрого та Українською бібліотечною асоціацією.

Впровадження таких інноваційних рішень, як ARK III, тісно пов'язане з розвитком загальної стратегії захисту та відновлення культурних цінностей, яка сьогодні неможлива без використання передових технологій. Цифровізація культурної спадщини – це лише один із ключових напрямків, тоді як ефективне планування заходів безпеки та оперативне реагування на загрози вимагають застосування більш широкого спектру інструментів. Для цього важливим є використання геоінформаційних систем та методів дистанційного зондування, що дозволяють здійснювати моніторинг ситуації в реальному часі та приймати обґрунтовані рішення щодо збереження культурної спадщини, яка перебуває під ударом.

Сучасні інструменти просторового аналізу відіграють ключову роль у значному підвищенні ефективності як стратегічного планування, так і оперативного реагування на загрози культурній спадщині. Зокрема, геоінформаційні системи (ГІС) використовуються для картографування, що дозволяє систематизувати та глибоко аналізувати просторові дані, включаючи точне розміщення культурних цінностей, їхній статус захисту, інтеграцію інформації про потенційні зони ризику, а також прокладання оптимальних евакуаційних маршрутів та визначення безпечних сховищ. Такий підхід забезпечує необхідну візуалізацію даних, що є необхідним для підтримки процесу прийняття рішень під час кризи.

Крім того, не менш важливим є супутниковий моніторинг та аерозйомка: використання високоточних супутникових знімків та дронів надає можливість оперативно оцінювати масштаби пошкоджень об'єктів нерухомої спадщини, особливо у зонах, фізично недоступних для інспектування, а також проводити картографування навколишнього ландшафту для постійного контролю за станом пам'яток.

У Польщі, наприклад, у 2025 році вийшла нова книга «Дрони: правові аспекти та правила використання» (“Drony. Aspekty prawne i zasady użytkowania”) [108]. Ця книга майже на 400 сторінках узагальнює всі правові та практичні аспекти використання дронів. Автор Zawadzak M. підійшов до цієї теми максимально комплексно. У контексті права він розглянув передусім правила польотів дронів у відкритих та спеціальних категоріях, включаючи європейські правила, Закон Польщі про авіацію, а також положення та інструкції (Президента Управління цивільної авіації). У контексті правил експлуатації він зосередився на основах та безпеці використання дронів, підготовці їх до польоту та проведенні самих польотів, використанні акумуляторів, зберіганні тощо.

В Україні також існують певні нормативні правила використання дронів (безпілотних повітряних суден, БПЛА). Основним документом, який регулює використання повітряного простору, є Повітряний кодекс України та Правила використання повітряного простору України. Однак в умовах воєнного стану діють значні додаткові обмеження і посилені правила, а цивільні польоти в більшості регіонів або заборонені, або вимагають обов’язкового погодження з військовими адміністраціями та/або Службою безпеки України (СБУ).

Сучасні технології забезпечують вдосконалення не тільки процесів документування, але й самих методів пакування та зберігання культурних цінностей. Зокрема, важливу роль відіграють розумні системи моніторингу середовища, які використовують безпроводні сенсори для постійного контролю ключових параметрів – температури, вологості та освітлення – у тимчасових сховищах, а також під час евакуаційного транспортування. Ці системи дають змогу негайно реагувати на будь-які критичні зміни мікроклімату, що є абсолютно життєво необхідним для збереження об’єктів з органічних матеріалів, таких як папір, дерево чи текстиль. Крім того, застосовуються інноваційні пакувальні матеріали, включаючи сучасні інертні, безкислотні та вогнетривкі рішення. Вони забезпечують підвищений рівень захисту артефактів від механічних пошкоджень, вібрації та впливу агресивних

зовнішніх середовищ упродовж як транспортування, так і тривалого зберігання.

Таким чином, технології є не просто додатковим інструментом, а невід'ємним елементом комплексної стратегії захисту, що гарантує збереження культурної пам'яті нації навіть тоді, коли матеріальні об'єкти зазнають фізичного знищення. Масштабна діджиталізація із застосуванням 3D-моделювання та фотограмметрії, у поєднанні з ГІС-моніторингом та сучасними системами пакування, перетворює процес захисту спадщини з реактивного на проактивний. Навіть незважаючи на мізерну частку оцифрованих пам'яток від загальної кількості, міжнародна співпраця, як-от проєкт ARK III, та активна діяльність українських компаній, як-от SKEIRON, науково-дослідна лабораторія «Архаїка» закладають фундамент для майбутньої відбудови та відновлення справедливості щодо викрадених артефактів.

Висновки до розділу 2

Евакуація та захист культурних цінностей є комплексною, багатоетапною стратегією, яка вимагає міжвідомчого планування та впровадження детальних Планів охорони культурної спадщини (CHSP), заснованих на міжнародному досвіді. Фундаментальним для успіху є пріоритезація колекцій для ефективного використання обмежених ресурсів та часу, підкреслюючи, що відсутність чіткої ієрархії рівнозначна вторинності всього. В умовах військових конфліктів, що особливо актуально для України, ця стратегія доповнюється пасивним захистом нерухомої спадщини для мінімізації руйнівних наслідків, а також активною роллю неурядових організацій (як-от ACURE/HERI) та міжнародною співпрацею. Важливим елементом є застосування сучасних технологій – від масштабної діджиталізації (3D-моделювання, фотограмметрія) та ГІС-моніторингу до сучасних систем пакування.

РОЗДІЛ 3. ДОСВІД УКРАЇНИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ЗАХИСТУ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ

3.1. Аналіз досвіду евакуації та збереження культурних цінностей в Україні у 2014-2022 рр.

Захист культурних цінностей в Україні протягом 2014-2022 років, що охоплює окупацію Криму та початок збройної агресії на Сході України й до повномасштабного вторгнення, є унікальним досвідом для аналізу ефективності національних систем захисту в умовах активних бойових дій. Цей період виявив як значні успіхи, що ґрунтувалися на самовідданості працівників культури, так і системні прогалини в правовому та організаційно-технічному забезпеченні захисту культурної спадщини.

Початковий етап агресії у 2014 році (окупація Криму та частини Донбасу) продемонстрував відсутність чіткого, централізованого механізму евакуації. Більшість рішень про переміщення фондів приймалася локально, директорами музеїв та їхніми колективами, що призвело до неоднорідності дій та, у низці випадків, до втрати частини колекцій (наприклад, у Донецькому обласному краєзнавчому музеї) або їхнього незаконного вивезення на територію російської федерації [77; 31].

Основні системні проблеми, які загострилися з початком повномасштабного вторгнення у лютому 2022 року, були наступними:

- неефективність нормативної бази: тимчасова слідча комісія (ТСК) Верховної Ради констатувала, що чинна нормативна база досі не забезпечує належного рівня захисту, а проблеми, що виникли ще у 2014 році, лише загострилися [77]. Була відсутня єдина імплементована методика пріоритезації (складання евакуаційних списків) та оперативного обліку переміщених цінностей;

- нестача спеціалізованих фондосховищ: критичною залишалася й дотепер проблема нестачі в тилкових регіонах спеціалізованих, обладнаних приміщень для зберігання евакуйованих колекцій. Це призводило до

розміщення цінностей у неадаптованих приміщеннях, що створювало додаткові ризики для їхнього фізичного стану;

- недостатня діджиталізація: до 2022 року значна частина музейного фонду України не була оцифрована. Це означало, що у разі фізичного знищення артефактів, втрачалася і вичерпна інформація про них. ТСК особливо наголошувала на необхідності створення єдиної електронної системи обліку евакуйованих предметів;

- кадровий та матеріально-технічний дефіцит: відчувався гострий брак кваліфікованих реставраторів та спеціалізованого персоналу в тилкових регіонах, а також спеціалізованих пакувальних матеріалів та захищеного транспорту.

Особливо гостро ситуація розкрилася під час окупації Автономної Республіки Крим у 2014 році. Цей процес став прикладом повної, незворотної втрати контролю над значною частиною культурної спадщини України без можливості застосування механізмів евакуації.

Через стрімкість окупації, а також через відсутність попередньо розроблених, затверджених і підготовлених планів дій, жодна державна музейна колекція з Криму не була евакуйована на контрольовану територію України. Культурні цінності залишилися під юрисдикцією окупаційної влади, яка застосувала російське законодавство до українських фондів.

Найбільш показовим юридичним прецедентом стала справа колекції «Крим. Золотий острів у Чорному морі» (Скіфське золото). На момент окупації колекція перебувала на виставці у Нідерландах. Подальша судова тяганина за її повернення до України (а не до кримських музеїв, як того вимагала РФ) стала безпрецедентним юридичним механізмом захисту культурних цінностей у міжнародному полі, запобігши їхньому незаконному присвоєнню російською федерацією. Це підкреслило критичну важливість міжнародного співробітництва та інструментів для захисту спадщини [69].

З окупацією також був втрачений контроль над тисячами об'єктів нерухомої спадщини, серед яких заповідники, пам'ятки національного

значення, зокрема Ханський палац у Бахчисараї, Генуезька фортеця в Судаку, античні городища. Російська федерація розпочала проведення так званих «реставраційних» робіт, що є порушенням Гаазької конвенції 1954 року та її Протоколів, і які часто призводять до спотворення автентичності об'єктів.

Ці події 2014 року фактично створили прецедент, коли українська держава мусила перейти до міжнародних та юридичних інструментів захисту, оскільки національні механізми евакуації спрацювати не змогли.

Втім, незважаючи на необхідність негайних і рішучих дій, визначену новими реаліями, в Україні на той час фактично не існувало єдиного, чіткого та детально відпрацьованого національного плану евакуації культурних цінностей на випадок широкомасштабної військової агресії. Саме тому, коли перед музеями Донбасу та Криму постала безпосередня загроза окупації, держава мусила на ходу шукати рішення, часто імпровізуючи. Натомість на рівні відомчих інструкцій та локальних установ, певна підготовча робота все ж проводилася.

Відомо, що у 2014 році Міністерство культури України направляло музеям рекомендації для підвищення готовності до надзвичайних ситуацій, включаючи стихійні лиха та збройний конфлікт. Музеї інформували, що було проведено навчання персоналу щодо реагування та злагодженості дій евакуаційних груп, а також перевірено готовність протиаварійного обладнання. Музеї створювали штаби та групи для екстреної евакуації і визначали три черги пріоритетності для вивезення своїх фондів та документації. Перша черга охоплює найцінніші експонати державної частини Музейного фонду та облікову документацію; друга черга – інші групи фондів та каталоги; третя черга – архіви, техніку та бібліотеку.

У методичних рекомендаціях «Збереження музейних предметів в умовах надзвичайних ситуацій» 2017 року [24], які було вже згадано в попередньому розділі, зазначено, зокрема, що у зв'язку з потенційним виникненням надзвичайних ситуацій (НС), усі необхідні заходи захисту мають бути ретельно сплановані та підготовлені в мирний час, включаючи організаційні

та матеріально-технічні аспекти. Тільки така завчасна підготовка гарантує успішне здійснення заходів зі збереження культурних цінностей у випадку настання непередбачуваних критичних обставин. Також цьому документі викладені ключові способи та засоби для реалізації цього захисту та визначено ключові терміни (надзвичайна ситуація, стихійне лихо, пожежа, аварія, евакуація тощо).

Захист музейних предметів від ризиків, пов'язаних як із воєнними діями, так і з надзвичайними ситуаціями (НС) мирного часу, є критично важливим завданням. Існує кілька ключових стратегій для мінімізації цих загроз, які можна згрупувати наступним чином:

- евакуація цінностей у безпечну локацію;
- укриття предметів у спеціально пристосованих сховищах, підвальних або заглиблених приміщеннях на території музею чи поблизу;
- захист на місці тих культурних цінностей, які є нетранспортабельними або малотранспортабельними;
- підвищення фізичної стійкості самої будівлі музею.

Серед усіх цих заходів евакуація є найбільш ефективним способом забезпечення збереження колекцій. Основна мета цього процесу полягає у вивезенні музейних предметів заради їхньої безпеки.

Для того щоб евакуація пройшла своєчасно та організовано, музей повинен заздалегідь визначити безпечне місце призначення. Як правило, це передбачає досягнення домовленості з іншим музейним закладом про прийом та розміщення колекцій у разі виникнення загрози. Також можуть бути розглянуті інші приміщення, наприклад, складські, які можуть бути переобладнані для забезпечення належних умов зберігання.

До місця потенційної евакуації вирушають відповідні фахівці, які мають обрати найбільш придатні локації для збереження. Вони визначають обсяг необхідних робіт для підготовки цих місць, включно зі створенням оптимального температурно-вологісного режиму, організацією протипожежного захисту та обладнанням маршрутів евакуації та під'їзних

шляхів. Відповідальність за подальше збереження цінностей у місцях евакуації покладається на найбільш кваліфікованих зберігачів та наукових співробітників.

Процес відбору предметів, які підлягають евакуації, ґрунтується на визначенні їхньої культурної цінності, яке здійснюється музейними експертами. Відібрані цінності групують, і на кожен групу складається список. У цьому списку обов'язково зазначається страхова (оціночна) вартість, затверджена фондово-закупівельною комісією. Крім цього, списки містять деталі щодо кількості, розмірів, ваги та об'єму предметів. Ця інформація є основою для розрахунку потреби у пакувальних матеріалах, тарі, необхідній робочій силі та транспорті, а також для визначення об'єму необхідних місць зберігання.

Окремий перелік формується для нетранспортабельних цінностей, які потребуватимуть захисту безпосередньо на місці їхнього знаходження. Усі ці списки мають регулярно коригуватися, враховуючи нові надходження та інші зміни. Порядок та етапи вивезення колекцій із музею та його філій встановлює головний зберігач у координації з директором та реставратором, а затверджуються вони вченою (науково-методичною) радою установи. Категорії предметів, науково-облікової документації, а також бібліотечного та архівного фондів, і черговість їхньої евакуації, визначаються індивідуально для кожного закладу. При цьому враховується профіль установи, кількість одиниць зберігання та їхній фізичний стан. Під час евакуації, разом із самими музейними предметами, обов'язково вивозиться відповідна науково-облікова документація на кожному етапі процесу.

Що стосується пріоритетності предметів, то за основу було взято «Інструкцію по защите музейных и художественных ценностей от средств массового поражения» Міністерства культури СРСР від 11.04.1970. Так, під час планування евакуації музейних колекцій, їх розподіляють на окремі пріоритетні групи залежно від їхньої культурної та історичної значущості. Ця

категоризація допомагає забезпечити першочерговий захист найважливіших об'єктів.

До найвищої категорії пріоритету відносять шедеври світового та загальнонаціонального значення, а також унікальні реліквії, які мають критичне значення для розуміння становлення і розвитку Української держави.

Наступну, другу групу, формують музейні предмети та експонати-реліквії, які також мають загальнонаціональну значущість і безпосередньо ілюструють ключові етапи створення та розвитку української державності.

І, нарешті, третя категорія включає всі інші пам'ятки матеріальної та духовної культури народу, які характеризуються високою художньою та історичною цінністю. Таким чином, забезпечується структурований підхід до вивезення колекцій, починаючи з найбільш незамінних об'єктів.

У 2017 році фахівцями Національному музею історії України було також розроблено такі методичні рекомендації: «Пакування та транспортування музейних предметів із кераміки та скла» про надання теоретичної та практичної інформації співробітникам музею щодо особливостей пакування та транспортування предметів із кераміки та скла для забезпечення їх фізичного збереження у процесі транспортування та переміщення [25], та «Дії музеїв щодо захисту колекцій при загрозі збройного конфлікту та терористичного нападу» щодо теоретичної та практичної допомоги музейним працівникам в організації оперативного реагування на виникнення проблемних ситуацій, пов'язаних зі збройними конфліктами та загрозами терористичних нападів [27]. В останніх, зокрема, наголошувалось, що досвід збройного конфлікту в Криму та на сході України чітко засвідчив наявність прогалин та неготовність у сфері забезпечення надійного захисту культурних цінностей. Проведені аналітиками та експертами дослідження, що включали вивчення доступних відкритих джерел (публікації в медіа, повідомлення в соцмережах), аналіз судової практики, опитування та результати моніторингових візитів, а також анкетування, здійснене НМІУ в історичних та

краєзнавчих музеях Донецької та Луганської областей (на територіях, підконтрольних Україні), не змогли підтвердити завчасної підготовки закладів культури до можливих надзвичайних ситуацій, пов'язаних зі збройними конфліктами та загрозами терористичних нападів. Більше того, відсутність попередньої підготовки, ненадходження відповідних розпоряджень від місцевих органів влади, а також слабка матеріально-технічна база призвели до того, що під час облоги міст озброєними, агресивними та неадекватними особами більшість музеїв була змушена самотужки охороняти свої фондові колекції.

Досвід захисту культурних цінностей в Україні протягом 2014-2022 років показав, що, попри героїзм музейних працівників, національна система захисту виявилася не готовою до масштабної війни. У 2014 році, а потім і на початку 2022 року, було відсутнє єдине, чітке та забезпечене ресурсами державне керівництво з евакуації. Більшість рішень приймалася директорами музеїв локально, що призвело до втрат і неузгодженості дій. Головні проблеми, які загострилися, – це застарілі закони, відсутність спеціалізованих сховищ у безпечних регіонах, слабка оцифровка колекцій (через що дані про знищені предмети втрачаються) та нестача пакувальних матеріалів і транспорту. Випадок зі «Скіфським золотом» довів, що в ситуації неможливості евакуації, міжнародні суди стали єдиним ефективним механізмом захисту від привласнення Росією. Цей період чітко засвідчив нагальну необхідність створення централізованої, фінансово забезпеченої та сучасної національної системи для збереження спадщини в разі військової загрози.

3.2. Аналіз досвіду евакуації та збереження культурних цінностей в Україні у 2022-2025 рр.

Досвід захисту культурних цінностей в Україні в період повномасштабного вторгнення (2022-2025 рр.) є безпрецедентним як за масштабом загроз, так і за обсягами мобілізації ресурсів. Цей етап виявив

трансформацію підходів, що включала як героїчну самоорганізацію, так і поглиблення міжнародної співпраці.

На перших етапах, особливо у прифронтових містах (Київ, Харків, Чернігів, Суми), ключову роль відіграла самоорганізація колективів музеїв та бібліотек. Працівники культури, часто без необхідного пакувального матеріалу та засобів захисту, проводили термінове збереження фондів у підвальних приміщеннях або сховищах. Це було найшвидшою формою захисту від обстрілів та ударних хвиль.

Бойові дії, розв'язані російськими окупантами, призвели до серйозних руйнувань низки визначних українських музеїв. Значної шкоди було завдано, зокрема, будівлі Обласного художнього музею ім. Г. Галагана в Чернігові, яка є пам'яткою архітектури кінця XIX століття (колишня жіноча гімназія, 1899), а також приміщенню Художнього музею імені А. Куїнджі в Маріуполі (1902). До переліку пошкоджених культурних закладів також увійшли Охтирський краєзнавчий музей на Сумщині (споруда початку XX століття) та будівля Харківського художнього музею (1912) [83].

Російська військова агресія проти України призвела до непоправних втрат у сфері культури. Як приклад, у лютому 2022 року під час окупації села Іванків на Київщині повністю знищено вогнем історичну споруду XIX століття, де розміщувався Історико-краєзнавчий музей. Ця втрата особливо болюча, оскільки там експонувалися роботи світової слави – Марії Примаченко та Ганни Верес. Ще одним трагічним епізодом стало руйнування Національного літературно-меморіального музею Г. С. Сковороди у Сковородинівці (Харківська область) у травні того ж року. Ці окремі випадки ілюструють значний обсяг шкоди. За період 2022-2025 років російські війська пограбували численні музеї на тимчасово окупованих землях. Слід зазначити, що конкретні цифри та повний обсяг культурних цінностей, які були незаконно вилучені й переміщені російськими військовими, залишаються невідомими, оскільки жодна організація в Україні чи за її межами не має доступу для проведення точного підрахунку [83].

Відомо, що російські військові розграбували Херсонський художній та краєзнавчий музеї, незаконно вивізни понад 20 тисяч мистецьких та історичних артефактів [49]. Пропозиція від влади щодо евакуації та вивезення експозиції, зокрема, Херсонського художнього музею надійшла лише тоді, коли Херсон вже перебував під обстрілами, що зробило організацію безпечного транспортування в тих умовах нездійсненною. Попри ризик бути вбитими чи ув'язненими, місцеві жителі змогли таємно зафіксувати, як ворожі сили здійснювали грабунок культурних цінностей. Вони зафіксували не лише сам факт вивезення, але й активну допомогу працівників-колаборантів, без якої окупантам було б надзвичайно складно знайти та вилучити найбільш цінні експонати. Очевидці, які крадькома спостерігали завантаження, згадували, що не могли стримати сліз, адже мистецькі твори, до яких у мирний час ставились з особливою шаною та обережністю, окупанти зневажливо кидали, немов сміття. Пізніше вкрадені картини були помічені в соціальних мережах користувачів Криму; вони демонструвалися як експонати, що нібито знаходяться в Художньому музеї Сімферополя. Директорка Херсонського музею Доценко Аліна успішно ідентифікувала їх [43; 20].

Після звільнення правобережної частини Херсонської області звідти було евакуйовано понад 150 тис. музейних предметів. Як повідомила директорка департаменту реалізації гуманітарної політики Херсонської ОВА Царькова Віолетта [49], ця робота з тимчасового переміщення розпочалася у двох обласних музеях з метою вивезення експонатів до безпечного місця за межами області. Йдеться про музейні предмети державної частини музейного фонду, які вціліли після того, як окупаційні війська пограбували обидва обласні музеї. Крім того, через загострення безпекової ситуації в низці деокупованих населених пунктів, музейні цінності були переміщені за межі області ще з трьох музеїв територіальних громад Херсонщини, які постійно перебувають під обстрілами. Вона також зазначила, що процес евакуації музейних цінностей із закладів правобережжя ще триває і відбувається за необхідності, коли погіршується ситуація з безпекою.

Централізована евакуація, координована Міністерством культури та обласними військовими адміністраціями, відбувалася хвилями. Вона охопила цінні фонди з найбільш загрозливих регіонів (Запорізької, Дніпропетровської, Луганської, Миколаївської, Чернігівської, Полтавської, Одеської, Донецької, Херсонської, Харківської, Сумської областей та міста Києва) [15]. Значна частина евакуйованих цінностей була переміщена до західних областей України.

Ось як описують евакуацію та роботу музеїв під час воєнного часу працівники музеїв та заповідників з різних регіонів України, висвітлюючи виклики, перед якими вони постали:

- «Наприкінці 2021 та на початку 2022 рр. в Україні все частіше говорили про війну з росією як можливу. Але влада запевняла, що нападу не буде. Міністерство культури та інформаційної політики України, коли занепокоєні директори музеїв зверталися з питань евакуації музейних колекцій, закликала «не сіяти паніку» та не розганяти «зраду». Іноземні посольства активно виїжджали з України, чиновники тікали по-тихому. А музеї, замість того, щоб готуватися до евакуації та убезпечувати колекції, «не розганяли паніку», а готували нові виставки. Так і Національний музей декоративного мистецтва України готувався 24 лютого 2022 р. відкрити виставку до 100-річчя з дня народження відомої художниці петриківського розпису Марфи Тимченко. Не судилося... За два дні демонтували не лише виставку, а й всю експозицію» [70];

- «Історія Тарасової гори нерозривно пов'язана з історією України. Це знакове для кожного українця місце об'єднувало і об'єднує український народ у боротьбі за свою незалежність. 24 лютого 2022 р. вся країна прокинулася від ракетних вибухів, розпочалося повномасштабне вторгнення росії в Україну. Того ж ранку всі працівники музею були на своїх робочих місцях, першочерговим завданням стала евакуація музейних предметів. Експозиційні зали спорожніли, час зупинився. Музей знову після Другої світової війни став свідком страхіть воєнного часу. Але маленькими промінчиками відродження

життя заповідника були відвідувачі Тарасової гори. І в цей складний для України час вони приходили на могилу Тараса Шевченка. Людей ставало з кожним днем все більше і більше. Серед них були переселенці, які, тікаючи від війни, знаходили прихисток у більш спокійних районах» [1];

- «Впродовж 2022-2023 рр. НМНАП України (Національний музей народної архітектури та побуту України) продовжує виконувати свою культурно-просвітницьку функцію. Усі заходи та виставкові проекти проходять у мистецько-патріотичному дусі ... акцентують увагу відвідувачів на тому, що окуповані території – це Україна, підтверджуючи це історичними артефактами. Кожна з виставок спрямована на те, щоб показати протиставлення культури й варварства, творення й руйнування, людяності й дикості. У цьому і є сенс цієї страшної війни не лише для українців, а й для всього світу» [11];

- «Повномасштабне вторгнення змусило Музей [відокремлений підрозділ «Музей Мужніх» Вінницького обласного краєзнавчого музею] згорнути стаціонарну експозицію, однак невдовзі роботу було відновлено у форматі тимчасових виставок. Для Музею було важливим розповідати про події російсько-української війни, незважаючи на те, що війна триває, і вшанувати пам'ять тих, хто героїчно, ціною власного життя зупиняв ворога» [10];

- «Із 24 лютого 2022 р. музейні заклади змушені були змінити форми своєї діяльності. В зв'язку з повномасштабною війною та загрозою збереженню музейних колекцій постійні експозиції музеїв, що входять до складу Національного історико-культурного заповідника «Чигирин», було демонтовано, прийом відвідувачів і проведення екскурсій призупинені. У перші місяці після повномасштабного вторгнення науково-освітня робота була можливою лише у форматі онлайн. Ми вже мали певний досвід такої діяльності, оскільки в період карантинних обмежень, пов'язаних із поширенням COVID-19 (особливо в перші місяці), активно спілкувалися з нашими прихильниками онлайн, на сторінках соціальним мереж,

запроваджуючи різноманітні рубрики для різних вікових категорій відвідувачів» [76];

- «У перший день війни м. Суми потрапило під обстріл російських військ й опинилися в оточенні. Співробітники музею почали відбір найцінніших експонатів і ховали їх, щоб не знищив ворог. Таким чином, закладу вдалося згорнути свої постійні експозиції, помістити твори в безпечні місця. Фахівці залишилися на місці зі своїми колекціями. Завдяки ЗСУ окупанти не змогли зайти в місто, а на початку квітня 2022 р. Сумську область звільнено. Деякий час музей працював у режимі онлайн, але поступово відновлював роботу із залученням інших закладів культури міста: бібліотек, театрів, виставкових залів тощо. Почали відкриватися нові експозиції мистецького спрямування, де проводилися пізнавальні екскурсії, майстер-класи та виставки, присвячені у т. ч. й російсько-українській війні. Фонди можна вважати серцем музею. Під час військового стану вони потерпають найбільше, тому кожна група експонатів потребує особливої щоденної уваги й догляду. Завдяки допомозі Ukraine Aid Centre заклад отримав осушувач і зволожувач, багато пакувальних матеріалів, що є важливими засобами для належного збереження колекції та можливості для її евакуації. Увесь колектив задіяно в роботі щодо збереження фондів, для цього докладається максимум зусиль і дотримуються необхідні норми задля цілісності зібрання» [75];

- «Хоча більшість музеїв на час війни убезпечили експонати, проте співробітники продовжують працювати попри війну. Не став винятком і Національний музей декоративного мистецтва України. В перші дні після початку повномасштабного вторгнення постійна музейна експозиція була розібрана, залишилися голі стіни, порожні вітрини та подіуми. На кілька місяців активне музейне життя завмерло: не діяла експозиція, не здійснювалася виставкова, освітня та екскурсійна робота. Але з травня 2022 р. музей почав знову повертатися до роботи. Альтернативою постійним експозиціям стали різноманітні тимчасові виставки. За цей час відбулася значна кількість виставок, які часто презентували роботи, створені під час

повномасштабної війни, або ж показували інший погляд на звичні експонати [39];

- «Національний музей українського народного декоративного мистецтва, як і всі музеї, з початком повномасштабного військового вторгнення росії на нашу територію змушений був приймати екстрені заходи щодо повного демонтажу музейної експозиції. В цей час головним завданням колективу музею було термінове убезпечення та максимальне збереження музейної колекції від подальших загроз. Що відчуває музейник у такій ситуації? Максимальна зосередженість на убезпеченні... Часткова розгубленість... Тривожність... Розлад адаптації... Втома... Розпач від новин про нові втрачені культурні об'єкти... Важкість від усвідомлення того, що музеї і музейні колекції стали особливими мішенями у війні сусідньої держави проти України...» [73].

Ці свідчення з перших вуст яскраво демонструють, що, незважаючи на відсутність централізованої підготовки до широкомасштабної евакуації до 24 лютого 2022 року, українські музейники проявили неабияку самовідданість, професіоналізм та оперативність у порятунку національної культурної спадщини. Вони, ризикуючи власним життям, в найкоротші терміни демонтували експозиції та убезпечили фонди. Паралельно із цим, колективи не припиняли своєї культурно-просвітницької місії, відновлюючи роботу в онлайн-форматах та відкриваючи нові виставки, присвячені героїчній боротьбі українського народу та засудженню агресії російської федерації. Однак масштаби загрози та потреби у швидкому реагуванні вимагали системного підходу на державному рівні. Саме тому в умовах повномасштабного вторгнення важлива роль у координації дій та підтримці музейних установ була покладена на державні органи.

Міністерство культури України відіграє ключову координуючу роль у процесі евакуації музейних цінностей. Зокрема, воно видає накази про евакуацію на підставі звернень від органів управління музеями. З метою моніторингу та забезпечення безперервності процесу, Міністерство

регулярно проводить робочі наради із залученням представників обласних військових адміністрацій та керівників музейних закладів з усіх регіонів. На цих зустрічах обговорюються актуальні питання, пов'язані з перебігом евакуації, а також логістичні, безпекові та документаційні потреби. Нарадами, які відбулися у березні та квітні 2025 року, було підтверджено, що евакуація відбувається згідно з планом.

На сьогодні найцінніші експонати першої та другої категорій із музеїв, розташованих у прифронтових і прикордонних областях, вже розміщені у безпечних місцях. У межах поточної хвили евакуації заплановано переміщення колекцій ще з трьох закладів Сумської області. Крім того, визначено безпечні сховища для шести музеїв Чернігівської області. На Харківщині планується забезпечення близько 42,5 тисяч експонатів із 12 музеїв, а майже 4000 об'єктів із Запорізької області вже підготовлені до вивезення [15].

Як центральний координуючий орган Міністерство активно збирає від музеїв, що знаходяться у небезпечних зонах, дані щодо необхідних площ для зберігання евакуйованих предметів. Загальна потреба становить майже 19 000 кубічних метрів та 527 квадратних метрів сховищ. Водночас у тилкових областях, які можуть прийняти колекції, доступними є 934 квадратних метри площ. При цьому сховища повинні відповідати низці суворих вимог, включаючи належний температурний режим, наявність сигналізації та загальні умови для збереження. Особливі умови необхідні для зберігання предметів з дорогоцінних металів і каміння, а також нумізматичних колекцій та зразків зброї. З огляду на гострий дефіцит відповідних площ, МКСК продовжує співпрацювати з Фондом державного майна України. Крім того, на рівні інфраструктури в Запорізькій області ведеться робота над побудовою фондосховищ, а у Львові стартував процес розробки та будівництва нового реставраційного центру, що матиме ключове значення для збереження та відновлення музейних предметів, зокрема й тих, які вивезли з небезпечних прифронтових зон країни [41; 40].

Збереження конфіденційності під час евакуації культурних цінностей є обов'язковою умовою. Такий підхід має подвійну мету: він забезпечує максимальний захист цінностей від можливої шкоди чи втрати, а також гарантує безпеку осіб, які здійснюють транспортування. Нерозголошення відомостей про евакуаційні заходи допомагає уникнути зайвого ажіотажу та ускладнень на маршруті.

Міністерство культури також ініціює внесення змін до чинного законодавства, щоб мати можливість тимчасово розміщувати музейні колекції за кордоном. Наразі закон дозволяє переміщення культурних цінностей із Державного музейного фонду за межі України лише для участі у виставках, дослідницьких проєктах чи реставраційних роботах. Завдяки сприянню Міністерства культури, протягом 2022-2024 років було організовано 162 виставкові проєкти в різних країнах світу [15]. Близько 60 картин Одеського музею експонуються у Берлінській картинній галереї [8]. Також було здійснено секретну операцію з вивезення раритетних ікон з Національного музею мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків у Києві. Ці безцінні предмети мистецтва нині перебувають у Луврі, Франція. Евакуація відбулася у травні 2023 року в умовах суворої конфіденційності. Унікальні цінності були транспортовані до Франції під військовим супроводом через території Польщі та Німеччини. Для забезпечення збереження ікони помістили в спеціально розроблені контейнери з системою клімат-контролю. За словами Максимільєна Дюрана, директора новоствореного відділу візантійського та східнохристиянського мистецтва Лувру, про здійснення цієї логістично складної місії знало лише обмежене коло осіб [67].

В умовах повномасштабної війни міжнародне партнерство та сучасні технології набули критичного значення: для захисту та збереження безцінної культурної спадщини України, де Міжнародний альянс із захисту спадщини в зонах конфлікту (Фонд ALIPH) відіграє одну з найбільш вагомих ролей [88]. Цей фонд швидко відгукнувся на потреби України, розгорнувши масштабний План дій для захисту спадщини, у рамках якого він надав фінансову допомогу

в обсязі \$7.75 мільйона (USD). Ця значна сума була спрямована на підтримку понад 500 українських організацій, включаючи музеї, архіви та реставраційні центри. Допомога охоплювала надання спеціалізованих пакувальних та протипожежних матеріалів, обладнання для консервації колекцій та проведення термінових протиаварійних робіт на пошкоджених об'єктах. Крім того, Фонд ALIPH у співпраці з Міністерством культури започаткував створення Українського фонду культурної спадщини (Ukrainian Cultural Heritage Fund), який матиме офіс у ЄС та представництво у Києві. Його мета – забезпечити системний, довгостроковий механізм для відновлення та стабілізації української спадщини.

Одним із прикладів міжнародної підтримки є Вінницька область, де Вінницький обласний краєзнавчий музей функціонував як гуманітарний хаб, отримуючи допомогу від Ukraine Art Aid Center (за підтримки Німеччини) та від організації Blue Shield (Данія), що забезпечила музеї регіону пакувальними матеріалами, засобами для зберігання/переміщення, генераторами та іншим необхідним обладнанням на загальну суму понад 2 мільйони гривень лише для краєзнавчого музею. В Одеській області ініційовано міжнародний проєкт «Мобільна лабораторія оцифрування Museum for Change» з метою оцифрування 10 000 предметів для забезпечення електронного обліку та збереження в цифровому форматі.

Ця міжнародна підтримка не обмежується лише матеріальною допомогою та оцифруванням музейних фондів. Важливим і стратегічним напрямком є також інвестиція у людський капітал через обмін досвідом та підвищення кваліфікації українських музейників за кордоном. Завдяки співпраці з європейськими інституціями, зокрема у Франції, Польщі та Іспанії, для фахівців українських музеїв були ініційовані цільові програми стажувань та професійних обмінів [74; 81; 82].

Засвоєні міжнародні практики та підвищення кваліфікації необхідні в контексті постійної потреби в захисті культурної спадщини. Про масштаб цієї діяльності та необхідність швидких рішень свідчать цифри щодо евакуації

експонатів із небезпечних регіонів. За повідомленнями віце-прем'єр-міністра з гуманітарної політики – Міністра культури України Бережної Т., з початку 2025 року евакуйовано 98 тис. експонатів (всього – 670 тис.) [71].

Наразі Міністерство культури України направило на погодження проєкт постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку тимчасового переміщення (евакуації) культурних цінностей в частині музейних предметів та предметів музейного значення Музейного фонду України протягом дії правового режиму воєнного стану та їх повернення» до заінтересованих органів. Проєкт акта планується затвердити до кінця 2025 року.

Однак пограбування, які здійснює російська федерація на території України, є систематичною та свідомою політикою, спрямованою на знищення та розкрадання української історичної та культурної спадщини, а не випадковим явищем. Особливо гострою є ситуація в тимчасово окупованому Криму, де російська влада проводить діяльність, замасковану під «псевдонаукові дослідження» та розкопки, які фактично супроводжуються незаконним вивезенням знайдених артефактів. Як приклад, відомо про вилучення та переміщення старовинних нумізматичних колекцій, виявлених під час цих нелегальних робіт.

Критична ситуація розпочалася ще у 2014 році, одразу після анексії, коли із заповідника «Херсонес Таврійський» до російського Ермітажу (Санкт-Петербург) було вивезено значну кількість цінностей, включаючи золоті монети, античні рукописи, фрагменти давньогрецької архітектури та інші предмети. Російська сторона також активно проводить незаконні археологічні роботи на інших об'єктах, зокрема на городищі Артезіан поблизу Керчі, де були знайдені монети Боспорського царства, а також на об'єкті «Могильник Опушки». Системність цієї політики підтверджується тим, що щорічно в окупованому Криму організовується понад десять планових археологічних експедицій. Ці дії не лише позбавляють Україну її законного історичного

надбання, але й становлять кричуще порушення міжнародного права, зокрема положень Гаазької конвенції.

Для ефективної протидії цим злочинам Україна вважає за необхідне вдосконалити національну нормативно-правову базу, гармонізувавши законодавство з європейськими стандартами. Це дозволить чітко визначити правовий статус культурних цінностей, які перебувають на окупованих територіях, розробити механізми їхнього захисту та встановити відповідальність за їхнє незаконне переміщення чи привласнення. Оновлена законодавча база також надасть Україні можливість більш ефективно застосовувати міжнародні правові механізми, зокрема звертатися до міжнародних судових та правозахисних інституцій для притягнення винних до відповідальності та забезпечення повернення викраденого.

Україна вже робить кроки для притягнення винних осіб до відповідальності. Зокрема, було оголошено підозру заступнику директора Ермітажу, Олександру Бутягіну, у зв'язку з незаконними розкопками на території Криму. Досудове розслідування у цій справі здійснюється ГУ НП в АР Крим та м. Севастополі, за оперативного супроводу ДЗНД Служби безпеки України.

Окрім цього, 3 серпня 2025 року Президент України Володимир Зеленський підписав указ про запровадження санкцій проти 15 керівників провідних російських музеїв. Вони підпадають під обмеження за участь у незаконному обліку українських культурних цінностей, відвідини окупованих територій після лютого 2022 року, сприяння легітимізації окупаційного режиму та поширенню пропаганди. Наступним стратегічним кроком України є просування аналогічних санкцій на рівні Європейського Союзу, що має на меті обмежити участь представників країни-агресора в роботі міжнародних культурних інституцій.

Як свідчення активної співпраці, 14 серпня в Національному музеї історії України відбулася зустріч між представниками Міністерства культури, СБУ, Офісу Генпрокурора та міжнародними партнерами з ЄС та

американської Curia Lab. Під час зустрічі обговорювалася підготовка до міжнародної конференції, присвяченої боротьбі з нелегальним вивезенням українських цінностей. Міністерство також виступило з ініціативою створення Коаліції для протидії цьому злочинному вивезенню.

Отже, попри системні недоліки, досвід 2022-2025 років продемонстрував високу стійкість та мобілізацію працівників культури, а також безпрецедентну міжнародну підтримку. Тисячі культурних цінностей були врятовані завдяки оперативній самоорганізації музейних працівників, які, часто під обстрілами, здійснювали захист культурних цінностей та первинне пакування фондів. Україна отримала допомогу від міжнародних партнерів (ЮНЕСКО, ICOM, Європейський Союз), що виявилася у наданні гуманітарної допомоги (пакувальні матеріали, кліматичні реєстратори) та сприянні міжнародній евакуації найбільш значущих об'єктів для тимчасового зберігання за кордоном. Таким чином, досвід 2022-2025 років підкреслює, що ефективний захист можливий лише за умови інтеграції зусиль – від законодавчого забезпечення до технічної підготовки та міжнародного партнерства.

3.3. Розробка практичних рекомендацій для вдосконалення законодавства України щодо збереження культурних цінностей

На підставі аналізу історичного досвіду та викликів періоду 2014-2025 років, розробка практичних рекомендацій для вдосконалення законодавства України щодо збереження культурних цінностей має бути зосереджена на превентивних заходах, чіткій координації та посиленні відповідальності. Законодавчі зміни мають забезпечити перехід від реактивного (відповідь на кризу) до проактивного та інституційного захисту спадщини.

В умовах воєнного стану існує нагальна потреба в удосконаленні державної політики та законодавства задля збереження і повернення культурно-історичної спадщини. Ключовим елементом цієї політики захисту має стати, за прикладом Франції, передбачення необхідності розробки,

затвердження та періодичного оновлення планів евакуації для музеїв всіх категорій – від національних до комунальних. Ці плани мають бути максимально деталізовані, включаючи чіткий порядок дій персоналу в разі загрози, визначення пріоритетності експонатів для евакуації (найбільш цінні та унікальні предмети), логістичні маршрути та безпечні місця тимчасового зберігання, а також механізми координації дій із відповідними державними та правоохоронними органами. Крім того, не менш важливим є проведення періодичних навчань, тренувань та симуляцій з усіма працівниками музейних установ. Мета цих навчань – забезпечити, щоб кожен співробітник, незалежно від посади, чітко знав свою роль, розумів процедури та міг діяти швидко, злагоджено та ефективно в умовах обмеженого часу та стресу, набуваючи практичних навичок правильного пакування різних типів експонатів та дій під час надзвичайних ситуацій. Лише така комплексна підготовка дозволить мінімізувати ризики втрати безцінного національного надбання.

Існує гостра потреба у невідкладному та суттєвому збільшенні штату кваліфікованих кадрів, зокрема художників-реставраторів різних спеціальностей, а також наукових співробітників Національного науково-дослідного реставраційного центру України. Ці спеціалісти відіграють абсолютно ключову роль у порятунку та невідкладній стабілізації пошкоджених музейних предметів, які постраждали від вибухових хвиль, влучань ракет, артилерійських снарядів, пожеж і замокання, і їхня недостатня кількість суттєво уповільнює процес збереження культурної спадщини. Відповідно, необхідно терміново збільшити кількість реставраторів та науковців, а також увесь допоміжний персонал, який необхідний для забезпечення безперебійної та ефективною роботи закладів, що займаються реставрацією.

Законодавчо необхідно закріпити й вимогу щодо обов'язкової діджиталізації та централізованого обліку всіх предметів, що становлять Музейний фонд України. Це передбачає створення та повноцінне функціонування Порталу Музейного фонду України, який слугуватиме

єдиним, уніфікованим реєстром для всіх музейних цінностей. Ця система повинна бути не просто локальним сховищем, а мати географічно розподілену архітектуру, використовуючи хмарне або інше захищене віддалене зберігання даних для забезпечення їхньої надійності, доступності та захисту. Ключовою вимогою до наповнення цієї електронної бази є включення не лише стандартних облікових даних, але й обов'язкових 3D-моделей для об'єктів, де це технічно можливо, а також високоякісних фотозображень усіх без винятку цінностей. Це гарантуватиме всебічну візуальну фіксацію та можливість дистанційного вивчення та контролю стану кожного експоната.

Важливою є і співпраця та залучення громадськості. Держава має налагодити ефективну взаємодію органів влади, місцевого самоврядування, громадських об'єднань, організацій та підприємців у питаннях збереження (евакуації) і повернення культурної спадщини. Слід також активізувати діяльність волонтерських рухів, громадянських організацій та меценатів для забезпечення необхідними матеріалами для порятунку спадщини. Популяризація української культури та спадщини в Україні та світі має бути безперервною.

Задля ефективної реалізації всіх цих заходів, вкрай необхідно гарантувати фінансову стійкість системи захисту, що вимагає законодавчого закріплення окремої захищеної статті в державному бюджеті на потреби екстреної консервації, пакування та створення модернізованих сховищ, а також розробки механізмів державного страхування найцінніших колекцій на випадок збройного конфлікту та техногенних катастроф. Також варто розглянути можливість запровадження спеціальних податкових пільг для меценатів та приватних інвесторів, які фінансують захисні заходи та реставрацію. Крім того, нагальною потребою є посилення кримінальної відповідальності за знищення, пошкодження чи викрадення культурних цінностей, особливо в умовах воєнного стану. Нарешті, законодавчі норми повинні стимулювати розвиток сталої інфраструктури, передбачаючи вимоги щодо будівництва нових або адаптації існуючих об'єктів для довгострокового,

безпечного зберігання фондів із дотриманням сучасних кліматичних та протипожежних стандартів.

У рамках міжнародної взаємодії, надзвичайно важливим є інформування світової громадськості про злочини російської армії проти української культури. Окрім цього, слід вимагати притягнення до відповідальності винних у навмисному знищенні об'єктів культурної спадщини та ініціювати повернення незаконно вивезених цінностей та виключення Росії з міжнародних культурних організацій, таких як ЮНЕСКО.

Висновки до розділу 3

Досвід України у сфері захисту культурних цінностей протягом 2014-2025 років виявив як критичні системні недоліки, як-от відсутність централізованого плану евакуації, застаріла нормативна база, брак спеціалізованих сховищ та слабка діджиталізація фондів, так і безпрецедентну стійкість працівників культури та критичну важливість міжнародної співпраці. Якщо на початковому етапі (2014-2022) більшість рішень приймалася локально, що призводило до втрат, і лише міжнародні судові механізми (як у випадку зі «Скіфським золотом») запобігали присвоєнню спадщини Росією, то період повномасштабної війни (2022-2025) продемонстрував оперативну самоорганізацію, значну допомогу міжнародних партнерів (ALIPH, ЮНЕСКО) та необхідність міжнародної евакуації найцінніших експонатів для їхнього збереження. Таким чином, головний висновок полягає в нагальній потребі переходу до проактивної, інституційної системи захисту: законодавче закріплення деталізованих планів евакуації та навчань, обов'язкова діджиталізація та наповнення єдиного Порталу Музейного фонду України, а також посилення міжнародного співробітництва та санкційного тиску для боротьби з систематичним розкраданням росією української культурної спадщини.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження теоретико-правових та організаційно-технічних засад евакуації та збереження культурних цінностей, зокрема в контексті військової агресії російської федерації проти України (2014-2025 рр.), дозволяє сформулювати низку ключових висновків.

Міжнародна нормативно-правова база, центром якої є Гаазька конвенція та її Протоколи (особливо Другий Протокол 1999 року), створює необхідну, хоча й недостатньо деталізовану, основу для захисту культурних цінностей. Конвенція встановлює обов'язок держав готувати охорону цінностей ще у мирний час, а також криміналізує їхнє знищення під час конфлікту. Законодавство України, незважаючи на ратифікацію ключових міжнародних документів, до 2022 року демонструвало недостатню готовність до оперативного застосування норм міжнародного гуманітарного права. Була відсутня чітка централізована методологія пріоритезації фондів та їхньої евакуації, що у 2014 році призвело до локальних і часто нескоординованих дій.

Досвід 2022-2025 років підтвердив, що цілеспрямоване знищення та незаконне вивезення культурних цінностей окупантами є систематичною стратегією та кваліфікується як воєнний злочин.

В умовах швидкого розвитку конфлікту та браку логістичних можливостей, пасивне збереження на місці стало найбільш масовим та оперативним методом захисту рухомих цінностей, що свідчить про його критичне значення у перші години кризи. Сучасні технології (3D-сканування, ГІС, хмарне архівування) виявилися єдиним гарантом збереження інформації про культурні цінності в разі їхнього фізичного знищення. Недостатня діджиталізація фондів та облікової документації до 2022 року є значним стратегічним недоліком, який зараз долається за підтримки міжнародних партнерів. Досвід евакуації 2022-2025 років виявив проблеми з єдиним централізованим обліком евакуйованих предметів та гострий дефіцит спеціалізованих, належно обладнаних сховищ (фондосховищ) у тилкових регіонах.

Дослідження також чітко засвідчило, що самовідданість та героїзм працівників культури, які часто діяли під обстрілами, стали головним оперативним фактором порятунку колекцій у критичні моменти. Однак, попри цю самоорганізацію, не можна ігнорувати той факт, що національна система загалом покладалася на локальну ініціативу, а не на чітке державне керівництво. Внаслідок цього, у 2014 році, а потім і на початку 2022-го, виникла нерівномірність у забезпеченні засобами захисту та пакувальними матеріалами, що підтвердило нагальну необхідність централізованого державного резерву матеріально-технічних засобів та формування кваліфікованих мобільних груп для допомоги прифронтовим музеям.

Ключовим елементом протидії злочинам проти культурної спадщини стала безпрецедентна роль міжнародного партнерства. Допомога від таких організацій, як Фонд ALIPH, ICOM та ЮНЕСКО, включала надання фінансування, спеціалізованих матеріалів для консервації та підтримку міжнародної евакуації найцінніших шедеврів.

На основі отриманих висновків необхідне негайне вдосконалення національної системи захисту: внести зміни до профільного законодавства щодо обов'язковості та уніфікації планів евакуації, пріоритезації фондів та єдиної електронної системи обліку з гарантованим віддаленим зберіганням даних.

Таким чином, ефективний захист культурних цінностей потребує комплексної взаємодії права, технологій та організаційної готовності, перетворюючи уроки війни на стратегічну перевагу в збереженні національної спадщини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авраменко В., Паламарчук І. Експозиція Музею Тараса Шевченка в Каневі в період російсько-української війни. *Музеї та мистецтво в добу війни: нові виклики і можливості: науковий збірник за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Вінниця: ТВОРИ, 2024. С. 39-48.
2. Агенція стійкості культури (ACURE). URL: <https://acure.komp.kiev.ua/ua/page/about> (дата звернення: 30.10.2025).
3. Біла книга «Культурна спадщина та цифрові технології». URL: <https://reherit.org.ua/wp-content/uploads/2021/11/Bila-knyga-3-Kulturalna-spadshhyna-ta-tsyfrovі-tehnologii-.pdf> (дата звернення: 30.10.2025).
4. Бірвова О. Історико-культурна спадщина України: цифрові технології збереження та популяризація в умовах воєнних дій. *Грані*. Том 26 № 5. 2023. URL: <https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/1949/1912> (дата звернення: 30.10.2025).
5. Бойко-Гагарін А. Дореволюційні газети як джерело вивчення історії музейної справи в Україні. *Краєзнавство* 3/4 (96/97), 2016. С. 134-145.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. VIII. С. 335.
7. Волощенко С., Шпак А. Забезпечення збереженості культурних цінностей Гарнізонного храму та Церкви Параскеви у Львові в умовах війни. *Preservation of Cultural Heritage: Text and Image. Essential Problems in Art History*. 2022. № 1(13). С. 13-30.
8. Вперше за 100 років: картини з Одеси експонують у Берліні. *Суспільне Одеса*. URL: <https://suspilne.media/odesa/956895-vperse-za-100-rokiv-kartini-z-odesi-eksponuut-u-berlini/> (дата звернення: 30.10.2025).
9. Галицька Ю. Музеї Української РСР на початку Другої світової війни (1939-1941 рр.): проблеми евакуації музейних фондів. *Драгоманівські історичні студії: зб. наук. Праць молодих істориків*. К.: Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Випуск 3 (7), 2015. С. 157-164.
10. Гордієнко О. Музеєфікація подій російсько-української війни на прикладі виставкових проєктів відокремленого підрозділу «Музей Мужніх» Вінницького обласного краєзнавчого музею. *Музеї та мистецтво в добу війни: нові виклики і можливості: науковий збірник за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Вінниця: ТВОРИ, 2024. С. 83-92.
11. Громова О. Виставкова робота у Національному музеї народної архітектури та побуту України в добу російсько-української війни. *Музеї та мистецтво в добу війни: нові виклики і можливості: науковий збірник за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Вінниця: ТВОРИ, 2024. С. 83-92.
12. Деякі питання оптимізації системи центральних органів виконавчої влади: Постанова Кабінету Міністрів України від 02 вересня

2019 року № 829 / Офіц. вебсайт Верхов. Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/829-2019-%D0%BF#n3> (дата звернення: 30.10.2025).

13. Дзюбан Р. Переміщення і втрати мистецьких пам'яток з львівських музеїв під час Другої світової війни. *Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника: [зб. наук. пр.]*. Львів, Вип. 14, 2006.

14. Другий Протокол до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-99#Text (дата звернення: 30.10.2025).

15. Евакуйовано цінності ще з 4 музеїв, загалом евакуація відбулася у 63 закладах культури. URL: <https://mesc.gov.ua/news/evakuiovano-czinnosti-shhe-z-4-muzeyiv-zagalom-evakuaziya-vidbulasya-u-63-zakladah-kultury/> (дата звернення: 30.10.2025).

16. Екстрений Червоний список загроженої культурної спадщини України. ICOM, 2022. 8 с.

17. Євангеліє тетр (Пересопницьке). 15 серпня 1556 р. - 29 серпня 1561 р. pp. URL: [https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_mi/cgiirbis_64.exe?C21COM=S&I21DBN=RUKOP&P21DBN=RUKOP&S21FMT=rukop&S21ALL=%3C.%3EI=001,%2015512\\$%3C.%3E](https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_mi/cgiirbis_64.exe?C21COM=S&I21DBN=RUKOP&P21DBN=RUKOP&S21FMT=rukop&S21ALL=%3C.%3EI=001,%2015512$%3C.%3E) (дата звернення: 30.10.2025).

18. Забрати вкрадене: як Україні повернути свої культурні цінності. Українер (Ukrainer). URL: <https://www.ukrainer.net/zabraty-vkradene/> (дата звернення: 30.10.2025).

19. Збірник нормативно-правових актів сфери охорони культурної спадщини (в редакції станом на лютий 2025 р. Київ: УДІКС, 2025. 805 с.

20. Інтерв'ю з директоркою Херсонського художнього музею: «Якби не колаборанти, ми би врятували музей від росіян». Українська правда. Життя. 12.11.2022. URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/2022/11/12/251267/> (дата звернення: 30.10.2025).

21. Києво-Печерська Лавра у часи Другої світової війни: Дослідження. Документи / Упоряд. Т.М. Себта, Р.І. Качан. К.: «Вид. Олег Філюк», 2016. 1200 с. + 48 с. іл.

22. Коваль Д. Захист культурних цінностей під час збройного конфлікту на Сході України. Українська революція гідності, агресія РФ і міжнародне право: [монографія] / М. М. Антонович, Б. В. Бабін, М. О. Баймуратов, І. А. Березовська, І. Г. Білас; Укр. асоціація міжнар. права. Київ: К.І.С., 2014. С. 640-653.

23. Коваль Д. Механізми контролю за виконанням Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. Вип. 63. 2014. С. 264-269.

24. Ковальчук А. Збереження музейних предметів в умовах надзвичайних ситуацій: методичні рекомендації. Київ: Національний музей історії України, 2017. 109 с.

25. Ковальчук А. Пакування та транспортування музейних предметів із кераміки та скла: методичні рекомендації. Національний музей історії України. К., 2017. 12 с.

26. Кодекс цивільного захисту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17/ed20250912#Text> (дата звернення: 30.10.2025).

27. Козловська В. Дії музеїв щодо захисту колекцій при загрозі збройного конфлікту та терористичного нападу: методичні рекомендації. Національний музей історії України. К., 2017. 24 с.

28. Комова О. Музейна спадщина в умовах війни: історія та сучасні українські реалії. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету*. Серія: Історія, економіка, філософія. Вип. 27, 2022. С. 48-57. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vknl_u_ief_2022_27_7 (дата звернення: 30.10.2025).

29. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Офіц. вебсайт Верхов. Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 30.10.2025).

30. Костенко А., Антоненкова Н. Використання технологій 3D моделювання у збереженні культурної спадщини: український досвід та виклики. Музеї та реставрація у контексті збереження культурної спадщини: актуальні виклики сучасності. Матеріали X Міжнарод. наук-практ. конф., м. Київ, 18-19 вересня 2025 р. Київ: Національний заповідник «Києво-Печерська лавра»; ГО «Асоціація реставраторів України», 2025. С. 178-185.

31. Кот С. Повернення і реституція культурних цінностей у політичному та культурному житті України (XX — поч. XXI ст.): монографія. Київ: Інститут історії України НАН України, 2020. 1020 с.

32. Кот С. Радянська евакуація українських музейних цінностей на території УРСР під час Другої світової війни в контексті проблем повернення та реституції втрачених культурних надбань. *Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей*. Вип. 12. Київ: Інститут історії України НАН України, 2009.

33. Кримінальний кодекс України від 5.04 2001 року № 2341-III. Офіц. вебсайт Верхов. Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 30.10.2025).

34. Лабораторія моніторингу української спадщини HeMo. URL: <https://www.hemo.in.ua/digitalization#about> (дата звернення: 30.10.2025).

35. Музеї та мистецтво в добу війни: нові виклики і можливості: науковий збірник за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції. Вінниця: ТВОРИ, 2024. 292 с.: іл.

36. Музеї та реставрація у контексті збереження культурної спадщини: актуальні виклики сучасності. Матеріали X Міжнарод. наук-практ. конф., м. Київ, 18-19 вересня 2025 р. Київ: Національний заповідник «Києво-Печерська лавра»; ГО «Асоціація реставраторів України», 2025. 388 с.

37. Музиченко Я. Вивезення до Німеччини етнокультурної спадщини українців під час Другої світової війни. *Етнічна історія народів Європи*. Вип. 11. 2001. С. 82-87.
38. Музиченко Я. Від Катерини II до Горбачова. URL: <https://zbruc.eu/node/98579> (дата звернення: 30.10.2025).
39. Мусієнко І. Інтерактивна екскурсія «Український Фенікс – пташка свободи». *Музеї та мистецтво в добу війни: нові виклики і можливості: науковий збірник за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Вінниця: ТВОРИ, 2024. С. 131-138.
40. На базі львівського музею створять реставраційний центр культурної спадщини. zaxid.net. URL: https://zaxid.net/na_lvivshhini_oblashtuyut_restavratsiyniy_tsentr_kulturnoyi_spadshhini_n1617001 (дата звернення: 30.10.2025).
41. На Хортиці планують побудувати сховище-укриття на 200 людей. Суспільне Запоріжжя. URL: <https://suspilne.media/zaporizhzhia/1091012-na-hortici-planuut-pobuduvati-shovise-ukritta-na-200-ludej/> (дата звернення: 30.10.2025).
42. Науково-дослідна лабораторія «Архаїка». URL: <https://archaic.com.ua/> (дата звернення: 30.10.2025).
43. Ніколаєва Т. М., Погорелова І. С. Проблема резистентності та реституції культурно-історичної спадщини України в умовах російської агресії: політико-державний аспект. *Науковий журнал «Політикус»*, 2022. Вип. 5. С. 131-140.
44. Опанасенко І. Проблема повернення культурних цінностей (Україна – Німеччина). *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. Вип. 42. 2008. С. 221-231. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2008_42_27 (дата звернення: 30.10.2025).
45. Охріменко М. Евакуація музейних предметів в умовах воєнного стану: виклики та можливі шляхи вирішення. Музеї та реставрація у контексті збереження культурної спадщини: актуальні виклики сучасності. Матеріали X Міжнарод. наук-практ. конф., м. Київ, 18-19 вересня 2025 р. Київ: Національний заповідник «Києво-Печерська лавра»; ГО «Асоціація реставраторів України», 2025. С. 249-255.
46. Пам'яткознавчі студії: проблеми, практики, перспективи розвитку. *Збірник наукових праць*. Випуск 1. Київ, 2020. 347 с.
47. Пересопницьке Євангеліє: від гетьмана Мазепи до президентів незалежної держави. URL: <https://www.golos.com.ua/article/316079> (дата звернення: 30.10.2025).
48. Петліна Д. Деякі аспекти історії евакуації музейних цінностей України під час Другої світової війни. Музеї та реставрація у контексті збереження культурної спадщини: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Київ: НАКККіМ, 2016. С. 91-94.

49. Після деокупації з музеїв Херсонщини евакуювали понад 150 тисяч експонатів. Most. URL: <https://most.ks.ua/news/url/pislja-deokupatsiji-z-muzejiv-hersonschini-evakujuvali-ponad-150-tisjach-eksponativ/> (дата звернення: 30.10.2025).

50. Положення про Музейний фонд України: постанова Кабінету Міністрів України від 20 липня 2000 р. № 1147 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 р. № 1007). Офіц. вебсайт Верхов. Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1147-2000-п#Text> (дата звернення: 30.10.2025).

51. Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей: Закон України від 21.00.1999 1068-XIV. Офіц. вебсайт Верхов. Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-14#Text> (дата звернення: 30.10.2025).

52. Про внесення змін до деяких актів Кабінету Міністрів України щодо діяльності Міністерства культури та інформаційної політики: Постанова Кабінету Міністрів України від 23 березня 2020 року № 231. Офіц. вебсайт Верхов. Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 30.10.2025).

53. Про внесення змін до Методичних рекомендацій щодо роботи закладів культури на підконтрольній Україні території з урахуванням безпеки відвідувачів: наказ МКІП від 11.08.2023 № 424. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0424921-23#Text> (дата звернення: 30.10.2025).

54. Про затвердження плану дій органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування під час збройної агресії російської федерації проти України: розпорядження Кабінету Міністрів України від 01 квітня 2022 року № 265-р.

55. Про затвердження Порядку проведення евакуації: постанова Кабінету Міністрів України від 30 жовтня 2013 р. № 841. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/841-2013-%D0%BF#Text> (дата звернення: 30.10.2025).

56. Про міжнародну наукову конференцію "Money & Banking". URL: <https://events.bank.gov.ua/money-banking-2025/> (дата звернення: 30.10.2025).

57. Про музеї та музейну справу: Закон України від 29.06.1995 № 249/95-ВР. Офіц. вебсайт Верхов. Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/249/95-вр#Text> (дата звернення: 30.10.2025).

58. Про охорону культурної спадщини: Закон України від 08.06.2000 № 1805-III: редакція від 25.01.2019. Офіц. вебсайт Верхов. Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14> (дата звернення: 30.10.2025).

59. Про перейменування Міністерства культури та інформаційної політики України і Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури України: постанова Кабінету Міністрів України від 6 вересня 2024 р. № 1028. Офіц. вебсайт Верхов. Ради України. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1396-2025-п#Text> (дата звернення: 30.10.2025).

60. Про перейменування Міністерства культури та стратегічних комунікацій України: Постанова Кабінету Міністрів України від 29 жовтня 2025 р. № 1396. Офіц. вебсайт Верхов. Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1396-2025-п#Text> (дата звернення: 30.10.2025).

61. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 30.10.2025).

62. Про приєднання України до Другого протоколу до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року: Закон України від 30 квітня 2020 року № 585-IX. Офіц. вебсайт Верхов. Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/585-20#n2> (дата звернення: 30.10.2025).

63. Про ратифікацію Конвенції про заходи, спрямовані на заборону і запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності: Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 10.02.1988 року № 5396-XI. Офіц. вебсайт Верхов. Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5396-11#Text> (дата звернення: 30.10.2025).

64. Протокол про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_722#Text (дата звернення: 30.10.2025).

65. Ребриш А. Конвенція ЮНЕСКО про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності 1970 року: ключові аспекти та компетенція національних судів. *Юридичний науковий електронний журнал* № 10: 181-186, 2022. URL: http://lsej.org.ua/10_2022/181.pdf (дата звернення: 30.10.2025).

66. Розгон О. Концептуальні аспекти цифровізації культурних цінностей в сфері музейної справи. Правове забезпечення віртуалізації інфраструктури національної економіки України: монографія за ред. С. В. Глібка, А. В. Стріжкової. Харків: НДІ ПЗІР НАПрН України, 2019. С. 148-166.

67. Секретна місія: як на початку війни з Києва вивезли раритетні ікони. Вечірній Київ. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/94281/> (дата звернення: 30.10.2025).

68. Сенченко Н. Збереження цифрової спадщини в умовах сучасних викликів. Музеї та реставрація у контексті збереження культурної спадщини: актуальні виклики сучасності. Матеріали X Міжнарод. наук-практ. конф., м. Київ, 18-19 вересня 2025 р. Київ: Національний заповідник «Києво-Печерська лавра»; ГО «Асоціація реставраторів України», 2025. С. 281-289.

69. "Скіфське золото" повернулося до України з Нідерландів через 10 років. Суспільне культура. URL: <https://suspilne.media/culture/626191-skifske-zoloto-povernulosa-do-ukraini-z-niderlandiv-cerez-10-rokiv/> (дата звернення: 30.10.2025).

70. Строкова Л. Війна і музей: бути чи не бути? *Музеї та мистецтво в добу війни: нові виклики і можливості: науковий збірник за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Вінниця: ТВОРИ, 2024. С. 14-26.

71. Т.в.о. міністра культури розповіла про виклики під час евакуації культурних цінностей. URL: <https://apostrophe.ua/society/culture/tvo-ministra-kultury-rozprovila-pro-vyklyky-pid-chas-evakuatsiyi-kulturnyh-tsinnostey.html> (дата звернення: 30.10.2025).

72. Тандон А. Спадщина у небезпеці. Екстрена евакуація культурних цінностей. Пер. з англ. І. Пошивайшла. К.: Національний музей Революції Гідності, 2022. 56 с. іл. (посібник).

73. Тихонова Л. Із досвіду співпраці з Державним етнологічним музеєм у м. Рібадавія (Іспанія). *Музеї та мистецтво в добу війни: нові виклики і можливості: науковий збірник за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Вінниця: ТВОРИ, 2024. С. 190-202.

74. Тищенко В. Програма «HELPUKRAINE ICOM POLAND RELIEF FUND» для українських музейників. *Музеї та мистецтво в добу війни: нові виклики і можливості: науковий збірник за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Вінниця: ТВОРИ, 2024. С. 208-223.

75. Ткаченко В. Закарбовані миттєвості війни (діяльність Сумського обласного художнього музею імені Никонара Онацького у воєнний час 2022-2023 рр.). *Музеї та мистецтво в добу війни: нові виклики і можливості: науковий збірник за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Вінниця: ТВОРИ, 2024. С. 110-118.

76. Трощинська О. Освітня діяльність Національного історико-культурного заповідника «Чигирин» під час воєнного стану: онлайн-проект #Мистецький_фронт. *Музеї та мистецтво в добу війни: нові виклики і можливості: науковий збірник за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Вінниця: ТВОРИ, 2024. С. 100-109.

77. ТСК Верховної Ради констатує: система евакуації культурних цінностей досі неефективна. 14.10.2025. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/1112379.html> (дата звернення: 30.10.2025).

78. Україна Інкогніта. URL: <https://ukrainaincognita.com/> (дата звернення: 30.10.2025).

79. Україна отримала потужний міжнародний інструмент захисту культурної спадщини. Офіційний сайт Міністерства культури та стратегічних комунікацій України. 25 лютого 2025. URL: <https://mcsc.gov.ua/news/ukrayina-otrymala-potuzhnyj-mizhnarodnyj-instrument-zahystu-kulturnoyi-spadshhyny/> (дата звернення: 30.10.2025).

80. Уряд Чехії підтримав передачу мобільної станції ARK III Україні <https://mcsc.gov.ua/news/uryad-chehiyi-pidtrymav-peredachu-mobilnoyi-stancziyi-ark-iii-ukrayini/>

81. Фрасинюк О. Міжнародне співробітництво: Дні українського мистецтва в м. Рібадавія (Іспанія). *Музеї та мистецтво в добу війни: нові*

виклики і можливості: науковий збірник за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції. Вінниця: ТВОРИ, 2024. С. 202-208.

82. Фрасинюк О. Програма «Світові течії» для українських музейників. *Музеї та мистецтво в добу війни: нові виклики і можливості: науковий збірник за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Вінниця: ТВОРИ, 2024. С. 223-234.

83. Чегусова З. Культурна спадщина України: виклики, стан, проблеми в добу російсько-української війни. *Музеї та мистецтво в добу війни: нові виклики і можливості: науковий збірник за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Вінниця: ТВОРИ, 2024. С. 6-14.

84. Чуринга фондвий № 3862. Кримський інститут стратегічних досліджень.
https://ciss.org.ua/ua/sk_page.html?object_code=3018b66415dbe45ddd398edd685a4c63

85. Як евакуювали українські музеї в 1941-му. ЛЕКЦІЯ. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2014/04/9/142335/> (дата звернення: 30.10.2025).

86. Яшний Д. Моніторинг стану культурної спадщини в АР Крим за відкритими даними (2014-2020). Пам'яткознавчі студії: проблеми, практики, перспективи розвитку. *Збірник наукових праць*. Випуск 1. Київ, 2020. С. 67-71.

87. 460 років тому національна святиня — Пересопницьке Євангеліє — побачило світ. URL: <https://ridna.ua/2021/08/460-rokiv-tomu-natsionalna-sviatynia-peresopnytske-yevanheliie-pobachylo-svit/> (дата звернення: 30.10.2025).

88. Aliph Foundation - Protecting heritage to build peace. URL: <https://www.aliph-foundation.org/en/actions-country/UA> (дата звернення: 30.10.2025).

89. Bouchoux C. *Rose Valland: résistance au musée*. La Crèche: Geste, 2006.

90. Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict with Regulations for the Execution of the Convention URL: <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/convention-protection-cultural-property-event-armed-conflict-regulations-execution-convention?hub=415> (дата звернення: 30.10.2025).

91. Cultural Heritage Safeguarding Plan (CHSP). CHSP Handbook. Guidelines for drafting your plan Department of Preventive Conservation. France, September 2022. 60 p.

92. Dorge, V., and S. L. Jones. *Building an Emergency Plan: A Guide for Museums and Other Cultural Institutions*. Los Angeles: The Getty Conservation Institute. 1999. Accessed 18 January 2023. URL: <https://www.getty.edu/publications/resources/virtuallibrary/089236551X.pdf> (дата звернення: 30.10.2025).

93. Dunn, J., and S. Das. n.d. The UCL Collections Review Toolkit. London: UCL. Accessed 18 January 2023. URL: https://www.ucl.ac.uk/culture/sites/culture/files/cr_toolkit_final.pdf (дата звернення: 30.10.2025).
94. GFDRR. 2017. Post-Disaster Needs Assessments Guidelines Volume B. Accessed 18 January 2023. Global Facility for Disaster Reduction and Recovery. URL: <https://www.gfdr.org/en/publication/post-disaster-needs-assessments-guidelines-volume-b-2> (дата звернення: 30.10.2025).
95. Ginter A., Michalak A. Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Komentarz. Warszawa: Wolters Kluwer, 2016. 450 p.
96. Heritage Collections Council. 2000. Be Prepared: Guidelines for Small Museums for Writing a Disaster Preparedness Plan. Canberra: Heritage Collections Council. Accessed 18 January 2023. URL: <http://www.magsq.com.au/wp-content/uploads/2021/02/Be-Prepared-writing-a-disaster-preparedness-plan-2000.pdf> (дата звернення: 30.10.2025).
97. ICOM. n.d. Guidelines for Disaster Preparedness in Museums. Accessed 18 January 2023. URL: https://patapsco.org/wp-content/uploads/2018/07/ICOMguidelinesdisasters_eng.pdf (дата звернення: 30.10.2025).
98. ISO. 2019. ISO 21110:2019: Information and documentation — Emergency preparedness and response. Geneva: International Standards Organisation. Accessed 18 January 2023. URL: <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso:21110:ed-1:v1:en:ed1:v1> (дата звернення: 30.10.2025).
99. Key elements of a european methodology to address the protection of cultural heritage during emergencies PROCULTHER Project. Città di Castello: LuoghInteriori, 2021.
100. La Protection des biens culturels – PBC. Genève, ville de culture, 2022. 11 p.
101. Neoralova J., Vavrova P., Novotna D., Neoralova S. Ark I – project for rescue of the written cultural heritage of Ukraine. Музеї та реставрація у контексті збереження культурної спадщини: актуальні виклики сучасності. Матеріали X Міжнарод. наук-практ. конф., м. Київ, 18-19 вересня 2025 р. Київ: Національний заповідник «Києво-Печерська лавра»; ГО «Асоціація реставраторів України», 2025. С. 256-262.
102. PROCULTHER-NET Technical Bulletin. Issue n. 4. December 2024.
103. Proculther, Key elements of European methodology to address the protection of cultural heritage during emergencies, 2022. Accessed 18 January 2023. URL: <https://www.proculther.eu/wp-content/uploads/2022/06/PROCULTHER-Methodology.pdf> (дата звернення: 30.10.2025).
104. Reed, C. 2018. Reviewing Significance 3.0: A Framework for Assessing Museum, Archive and Library Collections' Significance. Leicester: Collections Trust. Accessed 18 January 2023. URL:

<https://collectionstrust.org.uk/resource/reviewing-significance-3-0/> (дата звернення: 30.10.2025).

105. Russell, R., and K. Winkworth. 2009. *Significance 2.0: A Guide to Assessing the Significance of Collections*. Rundle Mall: Collections Council of Australia. Accessed 18 January 2023. URL: <https://www.arts.gov.au/sites/default/files/documents/significance20.pdf> (дата звернення: 30.10.2025).

106. SKEIRON. URL: <https://skeiron.com.ua/explore/objects> (дата звернення: 30.10.2025).

107. Tandon, A. 2016. *Endangered Heritage: Emergency Evacuation of Heritage Collections*. UNESCO and ICCROM. Accessed 18 January 2023. URL: https://www.iccrom.org/sites/default/files/Endangered-Heritage_0.pdf (дата звернення: 30.10.2025).

108. Zawadzak M. Drony. *Aspekty prawne i zasady użytkowania*. Wydawnictwo C.H. Beck, 2025.